

Diskuzní příspěvek

Radikální projevy jako ústavní dobro či zlo, aneb evergreen hledání kompromisu při limitaci svobody projevu

*Radical Speech as a Constitutional Good or Evil – Never Ending
Search for Compromise in Freedom of Speech Limitation.*

Michal Bartoň

Autor je absolventem Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde působí na katedře ústavního práva. V roce 2012 byl jmenován docentem pro obor ústavní právo a státověda po habilitačním řízení na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Ve své odborné práci se věnuje zejména otázkám ochrany základních práv. Je autorem desítek odborných článků a konferenčních příspěvků z oblasti ústavního práva, dvou monografií věnujících se svobodě projevu (Svoboda projevu a její meze, 2002; Svoboda projevu: principy, garance, meze, 2010), hlavním autorem knihy Základní práva (2016) a jedním z autorů a spolueditorem komentáře k Listině základních práv a svobod (2020). Od roku 2013 je též asistentem soudkyně Ústavního soudu.

Abstrakt

Recenzní esej se zabývá knihou M. Káčera a P. Šajmoviče „Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti“ (Leges, 2021). Autor upozorňuje na nejasnosť obecné kategorie „hate speech“ a potrebu bližšieho vymezování jednotlivých typů projevů pro účely posouzení ústavní konformity jejich právního postihu. Zdůrazňuje, že je vhodné v kontextu postihu „hate speech“ důsledně rozlišovat nepravdivá skutková tvrzení a projev názoru. Restrikce sdělování vlastního názoru jen z důvodu jeho obsahu má být v demokratickém právním státě až nejzazším řešením. Protest soukromé osoby proti výkonu svobody projevu jiného je nutno posuzovat mj. podle toho, zda má protest podobu pouhého „protinázoru“, nebo již půjde o bránění jinému realizovat jeho svobodu projevu. Je pak nutno zvažovat též podobu fóra, na němž je projev, resp. protest realizován.

Klíčová slova: svoboda projevu, nenávistné projevy, politická korektnost, cancel culture, svobodný trh myšlenek, protinázor, rovnost, důstojnost.

Abstract

The review essay deals with the book by M. Káčer and P. Šajmovič “Limiting Freedom of Expression in a Radicalising Society” (Leges, 2021). The author draws attention to the vagueness of the general category of “hate speech” and the need for a more accurate specification of the different types of hate speech. He stresses that it is important to distinguish between false statements of fact and expressions of opinion for the purposes of legal sanctioning of “hate speech”. In a democratic state governed by the rule of law, restricting the communication of one’s own opinion solely on the basis of its content should be the ultimate solution. A protest by a private person against the exercise of another’s freedom of expression must be assessed, *inter alia*, according to whether the protest takes the form of a mere “counterspeech” or whether it is already an obstruction of another’s exercise of his freedom of expression. The form of the forum in which the speech or protest is realized must also be considered.

Keywords: freedom of expression, hate speech, political correctness, cancel culture, free trade in ideas, counterspeech, equality, dignity.

Úvodem – právní kontext diskuse o projevech nenávisti

Rád jsem přijal výzvu šéfredaktora časopisu *Ratio Publica* zamyslet se nad knihou slovenských autorů Marka Káčera a Petera Šajmoviče vydanou v nakladatelství *Leges* v roce 2021.¹ Kniha, jak již název napovídá, se věnuje omezováním svobody projevu ve specifickém kontextu radikalismu či extremismu, přičemž z obsahu knihy plyne, že se autoři věnují problematice tzv. nenávistného projevu (*hate speech*) primárně z pohledu právní filosofie. Dovolím si v této recenzní stati přidat pár postřehů ke knize i tématu samotnému.

Celá diskuse je již řada let rámována dvěma základními východisky: Má-li být chráněn určitý radikální (extrémní) projev, je nutno jej považovat za ústavní „dobro“, tj. něco, co je z pohledu ústavního hodné ochrany. Má-li být omezován, pak proto, že jej budeme považovat za ústavní „zlo“. Uvedené pojmy používám jako velké zjednodušení² pro vyjádření finálního závěru, zda si určitý aspekt lidské komunikace zaslouží ochranu předpisem nejvyšší právní síly (tj. optikou ústavně garantovaného práva), nebo naopak, zda je jeho restrikce ústavně přípustná, tudíž důvody pro omezení musí být tak silné, že zásah do svobody projevu shledáme jako akceptovatelný. Jde vždy o hru „s vysokými kartami“, neboť se argumentace týká jednoho z klíčových politických práv – svobody projevu, a tedy samotného základu svobodné komunikace v mezilidské společnosti. Proto téma vyvolává značné kontroverze napříč jurisdikcemi a právními kulturami.³

Pro nenávistné projevy je typické, že pokud je omezujeme, pak s odkazem na obsah projevu samotný (obsah je nenávistný, zraňující, hanobící, urážlivý, ponižující atd.), popř. s odkazem na to, že může něco způsobit (podněcuje, nabádá, vyzývá, vyhrožuje apod.). Pokud jej ale chráníme, pak nikoli s odkazem na obsah, ale jen na obecnou roli svobody projevu v demokratické společnosti, a tedy pomocí určitých strukturálních argumentů, nikoli vyzdvihováním užitečnosti obsahu samotného. Tj. argumentace je většinou založena na rovnosti mluvčích v možnosti prezentovat své názory, ať jsou jakékoli, na důležitosti každého se vyjádřit jakožto východisko dalších demokratických procedur v rámci státu, na riziku kluzkého svahu při restrikci obsahu samotného, a na snaze rozlišit mezi pouhým

¹ Kniha je především dílem prvního ze jmenovaných autorů (zpracování úvodu, kapitoly 1, 3, závěru a participace na společné kapitole 2), v textu budu pro zjednodušení často uvádět jen „autoři“. Tam kde budu bez dalšího odkazovat v textu na čísla stran, jde právě o strany recenzované publikace.

² Pojem „ústavní zlo“ přebírám z práce RICHARDS, David. *Free Speech and the Politics of Identity*. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 36 an., který tak označuje např. rasismus.

³ Téměř každá práce věnující se svobodě projevu si klade otázku, zda je možno jednotlivce postihnout za pouhý projev názoru, a pokud ano, jak silné důvody zde musí být. Řadu prací autoři zmiňují (Dworkin, Heinze, Scanlon, Sadurski, Schauer), z dalších lze zmínit např. HEYMAN, Steven. *Free Speech and Human Dignity*. New Haven: Yale University Press, 2008. NELSON, Samuel. *Beyond the First Amendment: The Politics of Free Speech and Pluralism*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2005. SUMNER, Leonard. *The Hateful and the Obscene: Studies in the Limits of Free Expression*. Toronto: University of Toronto Press, 2004. SUNSTEIN, Cass. *Democracy and the problem of free speech*. New York: The Free Press, 1995. WEINSTEIN, James. *Hate speech, pornography, and the radical attack on free speech doctrine*. Boulder: Westview Press, 1999. WILLIAMS, Susan. *Truth, Autonomy, and Speech: Feminist Theory and the First Amendment*. New York: New York University Press, 2004. DELGADO, Richard. STEFANCIC, Jean. *Must we Defend Nazis?*. New York: New York University Press, 1997 a řadu dalších v této stati též zmíněných.

sdělováním obsahu (byť problematického), na straně jedné, a projevem, který vyhrožuje, podněcuje, nabádá apod., na straně druhé.

Právní postih v oblasti sdělování názorů a vyjadřování myšlenek je postihem v každé společnosti nejvíce kontroverzním a zároveň nejméně předvídatelným, o čemž ostatně svědčí již po staletí⁴ vedené debaty o tom, zda lze jednotlivce postihovat za pouhý projev jeho názoru. Ostatně část recenzované knihy se zabývá právě tímto aspektem.

Názory obhajující silnější ochranu svobody projevu (zejména pak americké provenience, ať již jde o soudní praxi či postoj části právní vědy), lze shrnout známým „*freedom for speech (thought) that we hate*“⁵ či výrokem, který je připisován Voltairovi: „*Nesouhlasím s tím, co říkáte, ale až do smrti budu hájit vaše právo to říkat*“⁶. Neomezená, resp. absolutní svoboda myšlení, která je dána z povahy věci (forum internum), má pak mít v praxi odraz v neomezené svobodě projevu těchto myšlenek (forum externum). Zejména pak v americké praxi je na základě představy, že samotný nesouhlas s obsahem toho, co říká druhý, nemá být důvodem pro restrikci projevu, založena velmi silná ochrana sdělování názorů a myšlenek. Opět je nutno ale připomenout, že jde o šíření názorů a myšlenek, nikoli např. nepravdivých informací (srov. níže). Tedy je nutno odlišit otázku limitace svobody projevu obecně od dílčí otázky limitace sdělení vlastního názoru.

Čím více jsou však konkrétní názory kontroverznější (většinou pak argumentačně odkazujeme na projevy neonacismu, rasismu či antisemitismu),⁷ tím více je uvedená představa ochrany „projevu, který nenávidíme“, kritizována jako romantická, naivní a nezohledňující kolidující zájmy těch, o nichž příslušná sdělení pojednávají.⁸ Vůči představě rovnosti všech v možnosti prezentovat svou myšlenku v diskusi (americký koncept *veiwpoint discrimination*), stojí koncept újmy těch, o nichž sdělení pojednává, a to nejen u projevů adresných (pojednání o konkrétní osobě), kde jsou restrikce méně kontroverzní právě z důvodu zacílení projevu na konkrétní osobu, ale též u projevů neadresných týkajících

⁴ Důležitými iniciačními pracemi byla *Aeropagitica* (1644) Johna Miltona či *On Liberty* (1859) Johna Stuarta Milla. Srov. novější vydání MILL, John Stuart. *On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press, 2008 či MILTON, John. *Areopagitica, A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicenced Printing to the Parliament of England*. London: Forgotten Books, 2008.

⁵ Základem se stala úvaha soudce Holmese v disentu k rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 7.4.1929, *United States v. Schwimmer*, 279 U.S. 644, v níž mj. uvádí, že svoboda myšlení nemá být vykládána jako svoboda myšlenek se kterými souhlasíme, ale jako svoboda myšlenek, které nenávidíme („*if there is any principle of the Constitution that more imperatively calls for attachment than any other, it is the principle of free thought—not free thought for those who agree with us but freedom for the thought that we hate*“).

⁶ V této podobě nebyl výrok vyřčen samotným Voltaiem, ale jde o shrnutí jeho postoje, přičemž autorkou je Evelyn Beatrice Hall, která se filozofií Voltaira zabývala. Srov. HALL, Evelyn Beatrice. *The Friends of Voltaire*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1906, s. 199.

⁷ Srov. též autory tematizovaný (s. 59–60) případ neonacistického pochodu předměstím Chicaga kolem obydlí obětí přeživších holocaust. Blíže k diskusi o limitech svobody projevu na pozadí daného případu srov. STRUM, Philippa. *When the Nazis Came to Skokie. Freedom for Speech We Hate*. Lawrence: University Press of Kansas, 1999.

⁸ Srov. např. DELGADO, Richard. STEFANCIC, Jean. *Must we Defend Nazis? ...*, s. 149 an.

se skupin osob vymezených obecnou charakteristikou, kde vstupuje do hry problematika kolektivní identity, marginalizace menšin či zranitelnosti a citlivosti jejich příslušníků.

Na uvedeném půdorysu konfrontací postojů vycházejících z představy neomezenosti volného trhu myšlenek, na straně jedné, a potřeby zohledňovat dopady projevů na postavení jednotlivců, resp. jejich skupin ve společnosti, na straně druhé, je založena koncepce knihy M. Káčera a P. Šajmoviče.

Autoři čtenářům oba přístupy přibližují, ať již konfrontací názorů právních filosofů (např. Dworkin či Heinze, na straně jedné, a Waldron či Sadurski, na straně druhé), tak stručnou rekapitulací klíčových rozhodnutí právní praxe USA i praxe evropské.

1. Diskuse o omezenosti svobody projevu nebo o omezenosti „hate speech“ nebo o přesných hranicích „hate speech“?

Práce z hlediska své základní struktury či obsahové linky shrnuje to, co je v dogmatice svobodu projevu za poslední století popsáno poměrně dostatečně a podrobně, tedy 1) specifika svobody projevu jako lidského práva, 2) význam prvku komunikace a sdělování poselství pro ochranu svobody projevu, 3) relativní nikoli absolutní povahu svobody projevu, tedy její omezenost z důvodu kolize s jinými základními právy či veřejnými statky.

Práce místy působí dojmem, že jejím cílem je čtenáře přesvědčit, že i svoboda projevu má mít své limity, což však není teze nijak kontroverzní, a to ani v zemích s velmi širokou ochranou svobody projevu (USA), jejíž jurisprudenci autoři na některých místech (zejm. kap. 2) též přibližují. Spor se dnes již nevede o absolutní či relativní povahu svobody projevu (tj. nemá dnes v akademické diskusi příliš smysl prokazovat, že svoboda projevu má své limity), ale spíše o přesné stanovení oněch limitů a o jejich právní zdůvodnění. Jak uvádí Sunstein, absolutní pojetí svobody projevu je spíše teologií, která nemá reálné stoupence.⁹ Pokud v diskusi narazíme na zastánce absolutní svobody projevu, často jde spíše o zastánce absolutní svobody šíření názoru a myšlenek, což není totéž.¹⁰

V úvodu knihy autoři zmiňují: „*Základným cieľom tejto knihy je dokázať, že štátna represia voči nenávisným prejavom a verejné protesty proti prejavom vulgárnym či hrubým sú všetko praktiky, ktoré sú zlučiteľné s ústavnou ochranou slobody prejavu*“ (s. 7). V našem kulturně-právním prostředí nejde o tezi či cíl příliš kontroverzní, ať již proto, že k postihu projevu nenávisli jsou státy vázány mezinárodními smlouvami (autoři závazky zmiňují v kap. 2), jakož i proto, že žádný vrcholný soud v našem právně-kulturním prostředí nemá tendenci se vůči tomuto paradigmatu nijak zásadně vymezovat, ať již jde o ústavní soudy evropských států či ESLP, jehož judikaturu v tomto směru autoři taktéž přibližují. Ani v liberálnějších režimech (typicky USA) nejde o to, zda postihovat či nepostihovat nenávislné projevy, ale jakou část z nich (srov. dále).

⁹ SUNSTEIN, Cass. *Democracy ...*, s. 122.

¹⁰ Svoboda projevu zahrnuje i šíření informací, přičemž řadu jak pravdivých, tak nepravdivých sdělení lze legitimně omezovat bez větších právně filosofických rozepří.

Autoři často proti argumentům některých právních filosofů staví příklady z reálné praxe politického života na Slovensku a uvádějí rasistické, antisemitské, či revizionistické výroky osob českému čtenáři v podstatě neznámých (Magát, Surmánek, Rostas). Problém ovšem je, že autory jako Dworkina, Heinzeho či Scaliu, by asi ony příklady nepřesvědčily, neboť se při ochraně těchto projevů implicitně počítá s tím, že jsou prostě rasistické či antisemitské a že z hlediska svého obsahu žádnou hodnotu nemají apod. Jinými slovy, pokud určitá část právních filosofů zastává názor, že i hloupé a bezcenné postoje mají právo na to, aby ve veřejném prostoru zazněly, nelze jim oponovat demonstrací toho, že dané projevy jsou hloupé a bezcenné. Jinou věcí je pak diskuse o potřebě postihu určitých projevů dle platného práva např. v ČR či SR, tam pak mají příklady tohoto typu větší význam. Místy se v knize mísí pasáže právně-filosofické, resp. právní (pro akademiky jistě zajímavější) s pasážemi evokujícími spíše obecnou osvětu v oblasti extremismu, což samo o sobě zase až tak moc na škodu být nemusí, pomůže-li kniha též zvýšit povědomí občanské společnosti o problematice nenávistných projevů.

V našem právním prostředí se často shodneme na tom, že projevy nenávisti lze postihovat, ale neshodneme se již na tom, co přesně onen pojem „nenávistného projevu“ pokrývá. Tím netvrdím, že autoři jej měli sami ještě nějak podrobněji definovat či specifikovat (v obecné rovině se o to snaží), obávám se, že to ani není možné. Zarámováním řady argumentů v knize právě neurčitým pojmem „nenávistných projevů“, ačkoli může jít o projevy typové a obsahově dosti odlišné (šíření informací, šíření názorů, vyzývání k nenávisti či násilí, podněcování) však vede k tomu, že při takto obecně nastaveném rámci diskuse se můžeme dostat do terminologických nejednoznačností a často možná i do mimoběžné argumentace. Dábel je totiž ukryt v detailu.

Řečeno zjednodušeně, jeden bude argumentovat pro co nejdůslednější omezení svobody projevu při projevech nenávisti, máje na mysli např. popírání holocaustu či plynových

komor¹¹ (srov. pojednání na s. 27), jiný bude mluvit o potřebě ochrany svobody projevu maje na mysli karikatury z Charlie Hebdo či výstup některého stand-up komika. Zatímco popírání holocaustu či plynových komor je šířením nepravdivých informací, karikatura či stand-up výstup jsou formou satiry či společenské kritiky. Je tak nutno při vážení argumentů pro a proti projevy více stratifikovat, neboť čím šířeji koncept „hate speech“ pojmem a budeme-li zároveň legitimitu jeho omezení posuzovat en bloc (jakožto omezení projevu jednoho druhu), tím hůře se shodneme na legitimitě potřebné restrikce.

Autoři se též často vyjadřují i k situacím, kdy spíše než o projevy nenávistné půjde o projevy subversivní (subversive speech), tj. projevy protisystémové, antidemokratické apod. Při posuzování argumentu autonomie např. uvádějí: „*Ak sa na verejnosti šíria dezinformácie,*

¹¹ Anonymní recenzent této mé statě v předpublikační recenzi pro Ratio Publica upozornil, že není vhodné řadit popírání holocaustu pod nenávistný projev a uvádí: „*Myslím, že popírání holocaustu je nevhodný (ne-li rovnou nesmyslný) příklad pro nenávistný projev. Nerozumím, jak může být zpochybňování oficiální historie samo o sobě nenávistným projevem. Někdo může smysluplně říct: „Holocaust se nestal, a to je dobře, protože holocaust je něco špatného“. Popírá holocaust, ale nic nenávistného v tom není, spíše naopak. A kdyby popírání holocaustu bylo kombinováno se schvalováním holocaustu, pak by nenávistným projevem bylo ono schvalování, nikoli popírání. Nemluvě o tom, že kombinace popírání a schvalování holocaustu je spíše podivnost. Neonacista by tvrdil, že holocaust se nestal (popírání), ačkoli je správný, takže se stát měl (schvalování). To znamená, že by upíral svým nacistickým „hrdinům“ jejich „zásluhy“ za holocaust. Opravdu někdo něco takového hlásá?“. V textu jsem příklad popírání holocaustu přesto ponechal a dodávám vysvětlení. Mým cílem nebylo zabývat se otázkou, zda je správné řadit popírání holocaustu pod obecnou kategorii projevů nenávisti, nebo má být pojímáno z hlediska omezování svobody projevu samostatně, což je jinak zcela legitimní diskuse. Pokud shora v textu uvádím, že „jeden bude argumentovat pro co nejdůslednější omezení svobody projevu při projevech nenávisti, maje na mysli např. popírání holocaustu či existence plynových komor“, vůči čemuž se recenzent vymezoval, pak to uvádím právě v reakci na koncepci komentované knihy, v níž autoři pojem nenávistných projevů ilustrují též na případech popíračů holocaustu. V kapitole „*Aké poselstvo sa komunikuje nenávistným prejavom*“ (s. 26 an.), autoři např. uvádějí: „*Prejdime teda k otázke, čo je to za posolstvo, ktoré sa skrýva za nenávistnými prejavmi. Začnime najskôr s príkladmi: Známý slovenský extrémista Marián Magát vo svojom blogu tvrdil, že „plynové komory sú historický, logický a technický nezmysel“*“. Podobně pak otázku popírání plynových komor autoři tematizují na s. 41–43 v kapitole „*O tom, ako pravda plodí nenávisť*“. Má úvaha, kterou recenzent glosoval, tak jen reaguje právě na poměrně široké spektrum otázek, které jsou často diskutovány pod zastřešujícím pojmem „nenávistných projevů“ (tak jako to činí též autoři komentované knihy) a mým cílem bylo vyjádřit, že budeme-li pod kategorií „hate speech“ řadit typově dosti odlišné projevy, budou se obtížně formulovat jednotné argumenty pro zdůvodnění omezení „hate speech“. Nad rámec této reakce pak lze jistě souhlasit s recenzentem v tom, že popírání a zároveň schvalování téže události bude spíše kuriózní. V praxi se ale příliš nesetkáváme s „čistou formou“ popírání holocaustu jako takového, ale spíše s popíráním či relativizací některých jeho aspektů (např. tvrzený jiný účel plynových komor, relativizace počtu obětí či zpochybňování důvodů úmrtí) a schvalována či ospravedlňována pak není přesně ona skutečnost, která je zároveň popírána, ale schvalován či ospravedlňován je pak onen kontext, ze kterého účelově vyjmu některá fakta (tj. typicky nacistický režim jako takový, způsob zacházení se židovskou komunitou, resp. jinými skupinami osob apod.). Jinak řečeno, tím, že popřu některé aspekty historie, mohu pak historii vykládat účelově jinak a určité historické „zlo“ tak snáze relativizovat. Zda úmyslem mluvčích (potencionálního pachatele verbálního trestného činu) je svými výroky např. vytvořit prostředí pro to, aby se „zlo“ opakovalo, nebo znejistit příslušníky rasy či etnika, které mluvčí nenávidí, nebo zda jde jen o nevzdělaného či zmateného člověka, je již otázkou posouzení konkrétních skutkových okolností věci a provedeního dokazování, resp. zhodnocení naplnění všech znaků té které skutkové podstaty konkrétního trestného činu, typicky pak subjektivní stránky. O tom, že v praxi není takovéto vyhodnocení jednoduché a vždy jednoznačné svědčí rozsudek ESLP ze dne 15. 10. 2015, *Perincek proti Švýcarsku*, stížnost č. 27510/08, v němž shledal ESLP porušení svobody projevu tureckého stěžovatele, který byl odsouzen za popírání arménské genocidy. Sedm disentujících soudů však porušení svobody projevu neshledávalo, přičemž čtyři z nich se dokonce domáhali aplikace čl. 17 Úmluvy (zneužití svobody projevu).*

polopravdy a klamstvá ako súčasť premyslenej propagandistickej kampane namierenej proti demokratickým základom štátu, štát sa nemusí len nečinne prizerať“ (s. 74), což je jistě pravda, ale ne vždy půjde o nenávistné projevy. Podobně, když na s. 177 uvádějí, že demokracie nemá být lhostejná vůči hlasům, které volají po jejím zániku. Ostatně i případy Whitney či Schenck (jakkoli jsou zmíněny v souvislosti se snahou ilustrovat doktrínu clear and present danger, resp. standard imminent lawless action) se v podstatě projevů nenávisti netýkají, nechceme-li tento pojem vykládat opravdu velmi široce. Struktura argumentace bude tedy trochu jiná, bude-li cílem preventivně chránit systém jako takový (koncept obranyschopné demokracie – srov. níže), nebo spíše lidskou důstojnost či nějaké snesitelné spolunažívání všech.

Autoři vymezují nenávistné projevy s odkazem na J. Waldrona jako projevy, které vedou ke „zneistení příslušníků zranitelných menšín týkajúcom sa ich postavenia ako plnoprávných členov spoločnosti“ (s. 30). Dané vymezení je jistě poměrně obecné (kdy je menšina zranitelná, jakou intenzitu musí mít ono „znejistění“, od kdy se již dotýká postavení osob jako „plnoprávných členů společnosti“?), ale nejde o nedostatek či chybu, každé vymezení tohoto typu zůstane vždy v rovině obecné. Možná jenom bez bližšího rozboru hraničních soudních rozhodnutí (příležitost skýtala materie soudních rozhodnutí zejm. ESLP, zmíněná v kap. 2), si čtenář nemůže udělat příliš jasnou představu, kam až představa autorů o „hate speech“ jakožto projevu, který má být právně postihován, sahá. Např. právě pokud jde o praxi ESLP, autoři uvádějí, že „v tomto prehľade predstavíme iba konečné verdikty, nie aj argumenty. Pôjde teda skôr o fotoalbum s portrétmi jednotlivých prípadov, nie o ich hĺbkovú analýzu“ (s. 126),¹² což je možná škoda, neboť problematika svobody projevu a jejích limitů je vysoce kazuistická a s většinou výchozích tezí autorů lze v obecné rovině souhlasit, často právě proto, že jsou poměrně obecné. Konkrétní práh pro restrikcii z důvodu znejistění příslušníků menšin však každý bude hledat trochu jinde. Teprve na konkrétních hraničních případech (např. argumenty ve prospěch postihu blasfemie v kap. 3) lze pak vysledovat, kde autoři vidí možné hranice přípustné represe.

Podobně když autoři uvádějí, že „nenávistné prejavy zvyčajne útočia na určité marginalizované skupiny spoločnosti, resp. na konkrétnych jednotlivcov z dôvodu ich skutočnej alebo domnelej príslušnosti k týmto skupinám, a to na základe vymedzených chránených znakov“ (s. 99), je opět potřeba blíže ilustrovat pojem „útočí“. Půjde jen o „true threats“ v pojetí NS USA,¹³ resp. jen různé formy podněcování či vyzývání (zřejmě nikoli, to by byl velmi zužující koncept blížíící se praxi USA, se kterou autoři polemizují), nebo třeba i vědecká studie zkoumající odlišnost mezi rasami, která prezentuje výsledky, ale morálně je nehodnotí, nebo vtíp dělající si legraci z příslušníků určité menšiny atd.?

¹² Autoři se někdy při stručném popisu případů dopouští i drobných nepřesností ovšem s ústavněprávním významem. Na s. 107 komentují rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 15. 10. 2015, *Perincek proti Švýcarsku*, stížnost č. 27510/08 týkající se popírání arménské genocidy, v němž ESLP shledal porušení svobody projevu stěžovatele Perinceka, což autoři komentují s tím, že „o zásah do slobody prejavu išlo v tomto prípade preto, že podľa štrasburského súdu sťažovateľ vo svojom prejave nenazval Arménov klamármi ...“ (s. 107). Autoři však chtějí zdůvodnit to, proč ESLP konstatoval porušení svobody projevu, nikoli pouhý zásah do ní. To, že odsouzením Perinceka došlo k zásahu do jeho svobody projevu, nebylo mezi stranami nijak sporné.

¹³ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu USA ze dne 7.4.2003, *Virginia v. Black*, 538 U.S. 343.

V právní praxi USA, která je stavěna do protipozice k evropskému pojetí limitů svobody projevu, je snaha vést dělicí čáru pomocí posouzení, zda není projev postížen jen z důvodu svého poselství (obsahu, postoje), tj. oddělením obsahu projevu samotného od jeho dalších aspektů.¹⁴ Proto je obsahově zaměřená regulace a priori ústavně podezřelá a při aplikaci přísného testu strict scrutiny¹⁵ zpravidla shledávána jako protiústavní.

To však neznamená, že „hate speech“ nelze v USA postihnout, pouze se vyžaduje přítomnost dalšího prvku, který projev vyřadí z ústavní ochrany, což nakonec autoři správně zmiňují (v kap. 2 na s. 112 an.) při popisu soudní praxe USA. Mezi tzv. nechráněné projevy patří typicky výhrůžky (true threats), agresivní či bojovné projevy (fighting words) či podněcování k bezprostřednímu protiprávnímu jednání (incitement to imminent lawless action); nechráněných projevů je sice více, ale ne všechny by mohly zdůvodňovat restriktci „hate speech“.¹⁶ Ani v liberálním přístupu USA tedy není spor o to, zda vůbec postihovat nenávistné projevy, ale spíše o to, proč některé ano, jiné ne, a jaké má existovat hraniční kritérium ústavní ochrany. Zda v obsahu samotném, či nějakém dalším aspektu. To možná bylo žádoucí již v úvodu práce lépe rozlišit, aby bylo zřejmé, že právní, ani filosofický spor se nevede o koncept „hate speech“ jako takový.

2. Spor o koncept újmy

Spor je v zásadě o to, v jakém okamžiku již projev (slovo, gesto, kresba, animace apod.) samo představuje bez dalšího újmu jiné osobě (zejm. je-li neadresný) a jak tuto újmu charakterizovat či kvantifikovat, aby mohla hodnotu svobody projevu převážit. Zde však nepanuje v právní filosofii shoda, z čehož pak logicky plynou též odlišné představy o legitimitě rozsahu postihování projevů nenávisti.¹⁷ Tj. obecně lze říci, že svoboda jednoho může být omezena, působí-li újmu jinému, ale u svobody projevu je velmi obtížné vymezit, když již onu újmu působí a jak má být intenzivní, na rozdíl např. od působení újmy fyzické.

Tohoto aspektu jsou si autoři vědomi, koncept újmy tematizují a újmu vidí v onom „znejistění příslušníků zranitelných menšin týkajících se jejich postavení jako plnoprávných členů společnosti“. Koncepční rozlišení regulace svobody projevu na regulaci pouhého obsahu, na straně jedné, a jiných aspektů projevu, na straně druhé, však blíže netematizují jako obecný

¹⁴Na podobné logice je však založena např. též díkce čl. 20 odst. 2 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který uvádí, že „*jakákoli národní, rasová nebo náboženská nenávist, jež představuje podněcování (hatred that constitutes incitement) k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí, musí být zakázána zákonem*“. MPOPP tak hovoří o projevu nenávisti, který zároveň představuje určité podněcování. Ne každý nenávistný projev takhle samotné díkce MPOPP nutně musí nabýt intenzity podněcování a být tak „zakázán zákonem“.

¹⁵Podrobněji srov. LUNDMARK, Thomas. *Power and Rights in US Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 118 či VOLOKH, Eugene. *The First Amendment and Related Statutes*. New York: Foundation Press, 2005, s. 224.

¹⁶Podrobněji ke konceptu „unprotected speech“ v české literatuře srov. BARTOŇ, Michal. *Obsahově neutrální versus obsahově zaměřená regulace svobody projevu a její víceúrovňová ústavní ochrana*. *Právník*, 2010, roč. 149, č. 5, s. 3 an.

¹⁷Srov. WALDRON, Jeremy. *The Harm in Hate Speech*. Cambridge: Harvard University Press, 2012 a BARENDT, Eric. *What Is the Harm of Hate Speech? Ethical Theory and Moral Practice*, 2019, roč. 22, č. 3, s. 539-553.

východí koncept, vůči němuž je možno se vymezovat, spíše jej zmiňují nahodile či při popisu právní praxe v USA v kap. 2. Nejde však jen o přístup známý z USA. Jak např. uvádí E. Barendt, některé evropské jurisdikce, včetně Velké Británie, nezakazují extremistické či nenávistné projevy paušálně, ale často právě ve vazbě na konkrétní okolnosti blížící se právě shora vymezenému rozlišení mezi „pouhým“ projevem nenávisti a takovým projevem, který navíc vyhrožuje, útočí či k něčemu směřuje (typicky podněcuje). Jak uvádí Barendt ve vztahu k Velké Británii, např. rasistický nenávistný projev musí být výhrůžný či útočný a musí být určen či směřovat k vyvolání rasové nenávisti („*must be threatening, abusive or insulting, and intended or likely to cause racial hatred*“).¹⁸

Jistě se lze ptát, který rasistický projev by tuto definici nespĺňoval a lze na tomto místě citovat B. Repíka, který uvádí, že projevy rasismu jsou „*zlem, jsou emoční přípravou budoucího násilí. [...] Každá rasistická propaganda je těhotná násilím. Rasistická ideologie byla vymyšlena proto, aby odůvodnila násilí*“.¹⁹ Zde je však opět kámen úrazu souvisící jak s obecností užitých pojmů, tak s autory zmiňovanou problematikou korektnosti či slušnosti. Víme přesně, jak vlastně ohraničit a vymezit rasistické projevy? Bude jím např. karikatura Sereny Williams (některými označovaná jako rasistická a sexistická) či Mohameda (některými označovaná jako rasistická či islamofobní)? Autoři obě karikatury v práci zmiňují jen letmo, ačkoli pro otázku limitů svobody slova z důvodu tvrzeného rasistického obsahu jsou zřejmě zásadnější, než např. otázka popírání existence plynových komor (neboť jde o případ v naší jurisdikci jednoznačný). Pro nejednoznačnost pojmů jako je rasismus, sexismus či homofobie proto často kromě obecného označení „nenávistných projevů“ saháme ještě po další specifikaci toho, jak má daný projev působit, či přesně co má způsobit. Čím více projevů budeme v běžné řeči označovat za rasistické, nenávistné, sexistické, homofobní, islamofobní, transfobní, xenofobní (či jinak „-fobní“), tím více budeme při právním postihu nuceni specifikovat, co vlastně nenávistným projevem máme na mysli a proč chceme ten který postihovat.

Autoři vycházejí z teze J. Waldrona a uvádějí, že „*nenávistné prejavy rozleptávajú spoločenskú súdržnosť, sťažujú pokojné občianske spolužitie a znehodnocujú verejný poriadok*“ (s. 30), resp. vedou k onomu již shora zmíněnému znejistění příslušníků zranitelných menšin týkajících se jejich postavení jako plnoprávných členů společnosti.

Budiž autorům ke cti, že se snaží určitou obecnou charakteristiku obsahu, který považují za již protiprávní, formulovat, jakkoli zůstanou, stejně jako J. Waldron, vždy v poměrně obecné rovině. Bližší vymezení zřejmě nelze učinit jinak, než se podrobně zabývat kazuistikou, jednotlivými případy a rozbořem rozhodovací praxe soudů, a na nich si hranice postupně precizovat a vymezovat.

Mohu-li si dovolit určitou připomínku k systematické práci, v návaznosti na již řečené, bylo by asi pro čtenáře komfortnější, kdyby autoři již na počátku práce lépe rozlišili, též předřazením některých úvah, které jsou zmíněny až v kap. 2, u které části nenávistných projevů vlastně vůbec nastává spor o restrikcii, ať již z hlediska rozdílů v právní praxi (typicky rozlišení evropského a amerického pojetí) či z pohledu postojů právních filosofů. Tím, že často autoři

¹⁸ BARENDT, Eric. What Is the Harm..., s. 539.

¹⁹ REPÍK, Bohumil. Svoboda projevu versus rasismus ve štrasburské judikatuře. *Trestněprávní revue*, 2004, roč. 3, č. 2, s. 48.

užívají zastřešujícího pojmu „projevy nenávisti“, byla by určitá stratifikace typů projevů (pravdivé informace, nepravdivé informace, názor, vyzývání, podněcování, nabádání atd.), jakož i stratifikace důvodů jejich restrikce, namísto, pro lepší orientaci čtenáře a přehlednost argumentace. Autoři přiznávají, že koncept „hate speech“ je komplikovaný a různorodý a těžko může podléhat jasné definici. Na s. 34 uvádějí: „*V druhej kapitole si bližšie ukážeme, že fenomén nenávistných prejavov je veľmi rôznorodý, takže by bolo veľmi domýšľavé navrhovať definície, ktoré vyčerpávajúco zachytávajú všetky ich charakteristické znaky. To určite platí aj o vymedzení škody, ktorú tieto prejavy spôsobujú*“. To však potvrzuje relevanci shora uvedené připomínky, že vyrovnávat se s argumenty pro či proti restrikci nenávistných projevů, resp. dokazovat, že postih nenávistných projevů je souladný se zárukami svobody projevu, již v první kapitole, když teprve ve druhé kapitole „mapujeme terén“ a zkoušíme nějak systemizovat typy projevů či důvody restrikcí, není pro čtenáře nekomfortnější.

3. Teorie svobody projevu a jejich aplikace na „hate speech“

Podstata argumentace autorů zdůvodňující, že nenávistné projevy mohou být legitimně omezovány, je v první kapitole založena na postupné analýze jednotlivých filosofických argumentů svědčících ve prospěch svobody slova (Millův argument pravdy, argument demokracie, argument autonomií jednotlivce a argument nedůvěry vůči veřejné moci) a prokázání toho, že ve vztahu k nenávistným projevům tyto argumenty nejsou silné, resp. že dostatečně neospravedlňují ochranu nenávistných projevů. Autoři polemizují se zastánci širokého konceptu svobody projevu, který by měl zahrnovat všechny názory bez ohledu na jejich obsah (např. Dworkin, Heinze), a prokazují, že určitá restrikce je nezbytná.

Tento přístup je metodologicky správný. Základní argumenty ve prospěch svobody projevu autoři nevybírají nahodile, ale jde o argumenty obecně sdílené napříč jurisdikcemi. Argumenty ve prospěch svobody projevu jako specifického základního práva lišícího se od obecné svobody jednání, se v pracích věnujících se svobodě projevu velmi podobají. W. Sadurski zmiňuje argument pravdy, autonomie (seberealizace) a demokracie,²⁰ podobně též R. Stone²¹ či S. H. Williams²². E. Barendt uvádí argumenty hledání pravdy, seberealizaci jedince, participaci na demokracii a nedůvěru k vládě, resp. veřejné moci (suspicion of government)²³. Stručněji vymezuje tyto argumenty D. Farber, když je řadí do dvou větších skupin, a to a) to seberealizace a hledání pravdy a b) participace na moci a sociální stabilita.²⁴ R. Krotoszynski²⁵ podobně zmiňuje metaforu volného trhu myšlenek (tj. argument pravdy) a paradigma demokratické správy věcí veřejných. Stejně je vždy v literatuře pravidelně přítomná polemika nad tím, co přesně mají z hlediska svobody projevu dané argumenty

²⁰ SADURSKI, Wojciech. *Freedom of Speech and Its Limits*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 1999, s. 7–31.

²¹ STONE, Richard. *Textbook on Civil Liberties and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 308–310.

²² WILLIAMS, Susan. *Truth, Autonomy...*, s. 13–31.

²³ BARENDT, Eric. *Freedom of speech*. Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 6–23.

²⁴ FARBER, Daniel. *The First Amendment...*, s. 6-7

²⁵ KROTOSZYNSKI, Ronald. *The First Amendment in Cross-Cultural Perspective: A Comparative Legal Analysis of the Freedom of Speech*. New York: New York University Press, 2006, s. 13.

vlastně vyjadřovat či zaručovat a zda a v jaké míře je lze ve vztahu k jednotlivým typům projevů uplatňovat. Není tak vůbec neobvyklé, že různí autoři dospějí k tomu, že svoboda projevu je sice důležitá právě na základě uvedených argumentů, ovšem již se neshodnou (na základě shodných argumentů) na přesné míře potřebné ochrany, resp. míře omezení.

Právě otázka „hate speech“ představuje oblast, na níž jasná doktrinální shoda neexistuje, na rozdíl od řady jiných oblastí, kde je shoda znatelně širší.²⁶ Autoři si to uvědomují a takto též k tématu přistupují. V tomto kontextu je užitečné, že autoři pokračují v diskusi, přinášejí řadu argumentů a navazují tak na starší díla z oblasti právní filosofie či teorie svobody projevu.²⁷ Pokud by se konkrétní země (či širší jurisdikce) rozhodla pro změnu přístupu, pak nikoli proto, že by se objevil nový „hraniční“ argument, který přesvědčí většinu soudců ESLP či Nejvyššího soudu USA, že pootočení kormidlem je na místě, ale spíše proto, že váha jednotlivých argumentů se může postupem doby měnit a díky novým okolnostem (např. právě zcela nová a bezprecedentní role sociálních sítí) nabývat či ubývat na relevanci. Zároveň mohou jednotlivé argumenty pomoci řešit hraniční případy („hard cases“) a má tak smysl je znovu opakovat a tematizovat, tak jako to činí kniha M. Káčera a P. Šajmoviče.

K argumentu pravdy J. S. Milla, tak jak je představen a analyzován autory, si dovolím jednu připomínku. Tento argument není založen jen na tom, že v každém názoru může být zrno pravdy (tj. čím více jich zazní, tím lépe lze jako společnost dospívat ke správným závěrům), ale též na tom, že i kdyby byl onen názor absolutně hloupý a pomýlený, je cenné, aby zazněl už jen proto, že aktivuje postoje správné, přičemž takto v diskusi zkoušené „pravdy“ díky tomu musí o své místo na slunci stále bojovat a budou tak silnější či respektovanější. Autoři se možná až příliš upínají na pojem „pravda“ jako na skutkové tvrzení, resp. tvrzení faktů, když uvádějí, že *„debaty o veciach, ktoré nás trápia najviac, ktoré hybu spoločenských dianím, ktoré vyhrávajú voľby, vyvolávajú vášne, ničia priateľstvá, ba aj rozpútávajú vojny, tieto všetky spory nie sú o tom, čo je pravda a čo lož, ale o tom, čo je dobro a čo zlo. Tie najdôležitejšie debaty teda nie sú o otázkach faktu, ale o otázkach názoru (opinion), o hodnotových súdoch sčasti založených na subjektívnych preferenciách“* (s. 37). Pojem pravdivé skutkové tvrzení v dogmatice svobody projevu, na straně jedné, a pojem pravdy v podobě „search for truth“ v pojetí Milla, na straně druhé, je však něco poněkud jiného, což autoři sice opatrně připouští v pozn. č. 62, ale text příslušných kapitol se zaměřuje spíše na hledání pravdy jakožto faktu. Což by byl opravdu poměrně úzký koncept a jistě lze souhlasit s tím, že volný trh informací v době sociálních sítí vede daleko rychleji k šíření tvrzení nepravdivých než pravdivých. Představa, že v záplavě dezinformací, nepravd, či nerelevantních informací se samovolně v rámci „internetové mediální demokracie“ vykrytalizují jen „pravdivá sdělení“, která

²⁶ Nebude příliš sporu o tom, že svoboda projevu nemusí chránit vědomě šířené nepravdivé informace, dětskou pornografií, či utajované informace důležité pro bezpečnost státu, byť i zde se vždy mohou najít krajní a sporné případy.

²⁷ Z poslední doby zejm. WALDRON, Jeremy. *Harm in Hate Speech...* či BROWN, Alex. SINCLAIR, Adriana. *Hate Speech Law: A Philosophical Examination*. Milton: Routledge, 2015. V našem jazykovém prostředí srov. např. KUNA, Marian. Kritika Brownovej koncepcie nenávisťného prejavu. *Filosofia*, 2020, roč. 75, č. 2, s. 77–90. Sborník textů HARE, Ivan. WEINSTEIN, James (ed.). *Extreme Speech and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2009 velmi plasticky ukazuje sporné otázky nejen v rovině právně-filosofické, ale též v judikatorní praxi i ve srovnávací perspektivě.

budou určovat směr chodu společnosti, je skutečně naivní. V tomto lze skepsi autorů jedinečně podpořit.

Regulace kolujících nepravd je však něco trochu jiného než regulace kolujících názorů a postojů. Mill však primárně hovoří o postojích, přičemž základ celé koncepce „free trade in ideas“ zmiňovaný právní vědou v USA je založen právě na Millově filosofii. Dnes již ikonický disident soudce Holmese k rozhodnutí *Abrams v. United States*,²⁸ kteří autoři sami zmiňují (s. 36) a z něhož se stal časem základ myšlenky protiústavnosti restrikce projevu jen z důvodu jeho obsahu, ostatně uváděl: „nejvyšší požadované dobro (ultimate good desired) je lépe dosahovat svobodnou výměnou myšlenek (ideas) – nejlepší zkouškou pravdy (truth) je síla myšlenky (thought), která se prosadí v konkurenci tohoto trhu“.²⁹ I zde je patrné, že pojem pravda není užít jen pro označení faktů, resp. pravdivých skutkových tvrzení.

Mill tak odlišuje „živou pravdu“, která musí o svou existenci neustále v diskusi bojovat a je tímto v očích společnosti posilována a „mrtvé dogma“, které je pravdou proto, že to stanoví určitá autorita³⁰ (např. zákon či určitá „svatá kniha“ v závislosti na relevantním normativním systému), resp. proto, že je zakázáno říkat opak. Podle Milla „úplná svoboda odporu a útoku na naše názory jest nezbytnou podmínkou, abychom je mohli učiniti vodítkem svého chování“,³¹ resp. i když „uznané mínění [tj. oficiálně sdílený postoj – pozn. M.B.] jest pravdou celou“, bude dle Milla existovat jen jako „předsudek s malým porozuměním a citem pro rozumné jeho důvody“, pokud nebude podrobováno „silnému a vážnému popírání a skutečně takového nezakusí“.³² Skutečný obsah a význam oné pravdy je tak dle Milla zeslabován tehdy, není-li vystavena zcela neomezené diskusi a jde pouze o dogma. Filozof V. Bělohradský tento přístup shrnuje slovy: „I nejlepší ideje degenerují, když jejich odpůrci jsou přinuceni k mlčení“.³³

Pokud tedy autoři např. uvádějí své úvahy tezemi: „proč je poselství nenávislného projevu škodlivé“ (s. 28) či „proč diskutovat s rasisty?“ (s. 45) dokládají jen to, že nenávislné projevy jsou hloupé a obsahově bezcenné. To však většinou nebude v odborné diskusi jádrem sporu (nebudeme-li diskutovat např. právě se slovenskými rasisty či antisemity, vůči nimž se autoři často též vymezují). Podstata Millova argumentu spočívá v tom, že zaznít má každý názor bez ohledu na svůj obsah, a tudíž samotný obsah nemá být bez dalšího důvodem k restrikci.

Představa, že volný trh vygeneruje vždy to nejlepší je pravidelně a oprávněně kritizována, což činí i autoři. Volný trh myšlenek může selhat, tak jako jakýkoli jiný volný trh. Je však nutno rozlišovat regulaci institucí (jako předpoklad pro trh myšlenek) a regulaci myšlenek samotných.³⁴ Nejprve je potřeba zajistit skutečně pluralitní trh z hlediska institucionálního

²⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu USA ze dne 10.11.1919, *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616.

²⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu USA ze dne 10.11.1919, *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616, 630.

³⁰ MILL, John Stuart. *O svobodě*. Praha: Vlastním nákladem vydal J. Otto, 1907, s. 60.

³¹ Tamtéž, s. 34.

³² Tamtéž, s. 91.

³³ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Deset knih, které pokazily svět?* Dostupné online na: http://www.multiweb.cz/hawkmoon/10_knih.htm

³⁴ K otázce institucionálního zajištění antimonopolních opatření v oblasti svobody projevu srov. BARTOŇ, Michal. Pluralita médií jako ústavní princip. In ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.). *Regulace médií*. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 11 an.

(zajišťují např. sociální sítě skutečnou a férovou debatu?), vyřadit z něj „nekalou soutěž“ (typicky zveřejňování nepravdivých informací) a teprve jako poslední přistupovat k omezení projevu vlastního názoru.

Autoři ve své práci správně poukazují na to, že zatímco americký přístup je spíše optimistický vůči jednotlivcům a skeptický vůči veřejné moci (argument suspicion of government), proto favorizuje volný trh bez obsahových limitů, evropský přístup je opatrnější a některá sdělení považuje za natolik vadná, že je z volného trhu vylučuje.

4. Demokratický právní stát jako záruka svobody projevu či její možná oběť?

Autoři propojení svobody projevu s demokracií, resp. demokratickým rozhodováním ilustrují na názorech Dworkina či Heinzeho (s. 53 an.), podle nichž je možnost svobodného vyjádření názoru (jakéhokoli, i nenávistného) základem demokracie a podmínkou dalších politických procesů. Proti tomu staví tezi, že restrikce nenávistných projevů není způsobilá demokratické procesy ohrozit a prostor pro diskusi bude stále značný. Jak již bylo shora uvedeno, v Evropě se politická a právní praxe kloní k druhému řešení (mj. koncept obranyschopné demokracie), přesto je nutno riziko kluzkého svahu mít vždy na paměti právě proto, že pojmy jako nenávistný projev či hanobení jsou poměrně vágní a ambice veřejné moci, omezit více projevu, než je nutné, zde může existovat.³⁵

V. Bělohradský cituje výrok Jiřího Suchého „křivá hůl vrhá křivý stín – nechtějme napravovat stín“ a dodává: „*Nenapravovat stín – to je první a největší přikázání liberální demokracie. Smysl neomezené svobody slova je v tom, že lidé do ní promítají svůj stín a podle něj teprve poznávají, jací jsou. Když zakážeme stín, nebudeme se znát, a to je nebezpečné*“.³⁶ Bělohradský pokračuje: „*smysl tolerance je přece v tom, že jsme vděční stínu za to, že nám ukazuje naši křivost*“.³⁷ Tyto teze do jisté míry korespondují s teorií L. Bollingera (s. 60 an.), který možnost slyšet i extrémní názory považuje za základ vzájemné tolerance.³⁸ Jakkoli mohou být teze Bělohradského či Bollingera vnímány jako romantická glorifikace neomezené svobody názorů či postojů, upozorňují na důležitý aspekt sebepoznání společnosti. To, že omezíme projevy extremismu, neznamená, že omezíme extremismus sám. Radikální postoje se pak mohou množit nepozorovaně, a o to nebezpečněji, načež se znenadání objevit ve větší síle a ve více nebezpečné formě (např. v podobě volebního hlasu, ale i např. násilných aktivit). Přílišná restrikce radikálních projevů tak může radikalismus natlačit tam, kde jej hodláme akceptovat ještě méně, a to přímo do oblasti politického rozhodování.

³⁵ Jako trestný čin hanobení náboženského přesvědčení posoudily slovenské soudy satirický článek týkající se slovenského arcibiskupa Jána Sokola. Až ESLP konstatoval porušení svobody projevu. Blíže srov. rozsudek ESPL ze dne 31.10.2006, *Klein proti Slovensku*, stížnost č. 77208/01.

³⁶ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy a mezisvěty (filosofické dialogy)*. Olomouc: Votobia, 1997, s. 139.

³⁷ Tamtéž, s. 140.

³⁸ BOLLINGER, Lee. *The Tolerant Society – Freedom of Speech and Extremist Speech in America*. New York: Oxford University Press, 1986, s. 120–126.

Společenský přetlak může být způsobem právě pocitem, že některé hlasy (názory) nejsou slyšet, resp. nesmí být slyšet. Upouštění tohoto společenského přetlaku právě ventilem svobody projevu může být důležité proto, aby společnost tento přetlak ustála a nebyl pro ni ničivý, pokud by se projevil jinak, než jen výměnou názorů (tj. např. fyzickými střety, či politickým úspěchem extremistických politických sil). Opět však mám za to, že otázka nezní „buď, anebo“, ale spíše: v jaké míře onen ventil svobody projevu ještě otevřít či uzavřít. Snaha po příliš korektním prostředí může vést paradoxně k politickému radikalismu. Zcela neregulované prostředí však může vést k těmůmž.

Každý stát v konečném důsledku vždy musí mít na paměti, že ústava jakožto společenská smlouva není „sebevražedný pakt“,³⁹ jinak řečeno, každá společnost může tolerovat jen tolik radikalismu, aby mohla nadále jako demokratický právní stát založený na účtách k základním právům fungovat. Kontroverze a diskuse však způsobuje právě to, že jedním z těchto základních práv, které by měl stát ctít, je právě svoboda projevu. Ta však může, při nevhodně nastavené limitaci, pomoci zničit základ, ze kterého sama vychází.

Byla-li shora zmíněna též problematika subversivních projevů, lze připomenout, že evropský koncept obranyschopné demokracie je vystaven právě na tom, že existují pojistky proti tomu, aby „špatná řešení“ (např. segregace, totalitarismus) v diskusi zvítězilo a bylo prosazeno. Je však možné, aby řada omezení nebyla realizována již v oblasti svobody projevu, ale až na úrovni omezování dalších ústavně zaručených práv jako je svoboda shromažďovací či sdružovací. V rámci svobody projevu samotné lze též při omezování subversivních projevů stratifikovat, typicky jde o rozlišení abstraktního učení od konkrétních výzev či hrozeb, což platí nejen pro právní praxi USA,⁴⁰ ale i praxi v rámci evropského prostoru.⁴¹ Zde se vrací do hry právě ono rozlišení obsahu samotného, od dalších aspektů projevu jako je podněcování, nabádání, vyzývání k násilí, včetně posuzování blízkosti či reálnosti hrozby. Podobně v rozhodnutí *Stankov a Ilinden* proti Bulharsku, které se týkalo preventivních opatření ve

³⁹ V souvislosti se svobodou projevu byl užít tento obrat ve velmi ostrém disentu soudce Jacksona v rozsudku Nejvyššího soudu USA ze dne 16.5.1949, *Terminiello v. Chicago*, 337 U. S. 1, v němž se Nejvyšší soud USA zastal bývalého kněze, který na shromáždění organizace Křesťanství veteráni Ameriky brojil proti politickému systému v projevu obsahujícím mj. rasistické urážky, a byl veřejnou mocí sankcionován za narušení veřejného pořádku. Jackson mj. vytknul majoritnímu stanovisku, že nebude-li svou doktrinární logiku korigovat zdravým rozumem, stane se z ústavní Bill of Rights „sebevražedný pakt“. Určité nebezpečí pro systém, resp. ústavnost jako takovou (též s odkazy na *Mein Kampf* a roli propagandy v nacistickém režimu), viděl Jackson velmi plasticky díky tomu, že působil jako generální žalobce za USA před Norimberským tribunálem soudícím válečné zločince, což byla v roce 1949 ještě velmi čerstvá zkušenost. Srov. HARE, Ivan. *Extreme speech under Human Rights Standards*. In HARE, Ivan, WEINSTEIN, James (ed.). *Extreme Speech...*, s. 75.

⁴⁰ Srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 9.6.1969, *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444 a standard „imminent lawless action“, který autoři též správně zmiňují (např. s. 115 an.).

⁴¹ Nejvyšší správní soud k tomu v rozsudku ze dne 28.8.2009, 7 As 29/2008-104 uvedl: „*tabuizace kontroverzních, provokativních, extrémních a společensky citlivých témat a zákaz hlásání názorů, které zjevně vybočují z hlavního proudu současného politického myšlení a případně propagují zásadní změny společenských poměrů, které mají případně za určitých okolností být dosaženy násilím či „revolucí“ ... , může vést postupně k omezení či úplnému potlačení veřejné diskuze o těchto tématech, přičemž právě veřejná diskuze výrazně podporuje svobodné utváření názorů a přispívá k pochopení vlastní historie a vyvarování se dřívějších chyb [...] Proti takto extrémním názorům a sdružením založeným k jejich šíření lze proto cestou administrativní represe zasáhnout až tehdy, vznikne-li nikoli jen hypotetické nebezpečí, že uvedené extrémní názory či jejich důsledky mohou začít být skutečně prosazovány a realizovány“.*

vztahu ke shromažďovacímu právu, ESLP uvádí, že „základem demokracie je její schopnost řešit problémy prostřednictvím otevřené diskuse. Radikální opatření preventivního rázu, kterými je potlačena svoboda shromažďování a projevu v jiných případech než při podněcování k násilí nebo odmítání demokratických principů – ať se státním orgánům některé názory a slova mohou zdát jakkoli šokující a nepřijatelná a ať mohou být požadavky jakkoli nelegitimní – prokazují demokracii špatnou službu a často ji dokonce ohrožují“.⁴²

Pokud autoři při kritice Bollingera uvádějí, že „*Bollingerova obhajoba slobody prejavu je odvážnym myšlienkovým experimentom: Čo ak slobodu slova máme nielen preto, aby sme mohli nerušene odhaľovať pravdu či počúvať čo najširšie spektrum názorov na otázky verejného záujmu, ale aj preto, aby sme sa sami stali lepšími ľuďmi – takými, ktorí dokážu krotiť svoje tyranské inštinkty vedúce k netolerancii všetkého cudzieho? A prečo by sme v záujme tejto výchovnej misie nemohli pripustiť, aby sa o priazeň občanov v politickej súťaži uchádzali okrem konzervatívco, liberálov a socialistov aj neskrývaní fašisti, rasisti či antisemiti?*“ (s. 61), posouvají problém poněkud jinam, protože svobodné vyjádření názorů je nutno odlišit od jiných (dalších, navazujících) politických procesů.

Z hlediska představy, že ústava nemá být sebevražedným paktem, resp. z pohledu konceptu obranyschopné demokracie, totiž existuje určité kontinuum počínaje samotnou myšlenkou (neomezitelná svoboda myšlení – forum internum), přes vyřčení samotné myšlenky navenek (svoboda projevu), dále přes uspořádání demonstrace (svoboda shromažďovací) až po založení subjektu hlásící dané myšlenky (svoboda sdružovací). Čím více je extremistický či radikální postoj bližší jeho možné realizaci, tím více musí být veřejná moc obezřetná a tím více je možno případnou restrikcii považovat za „nezbytnou v demokratické společnosti“, použijeme-li materiální kritérium, které v našem prostředí vyžadují lidskoprávní katalogy (např. čl. 10 Úmluvy). Tím jistě není zdůvodněno, že svoboda názorů má být neomezená (na rozdíl od svobody myšlení), ale zase nelze z představy o neomezené svobodě názoru dovozovat glorifikaci neomezené realizace dalších politických práv, resp. umožnění realizace těch cílů, o nichž sice svobodnou diskusí připouštíme, ale zároveň hodláme bránit jejich praktickému uskutečnění. Spor je pouze o to, ve které fázi oné kaskády realizace politických práv zakotvíme pojistky, a jak přesně budou vypadat.

5. Projev nenávisti, rovnost a diskriminace

Autoři uvádějí, že nenávistné projevy lze identifikovat též tak, že „*priamo zasahujú predovšetkým do ústavnej chránenej objektívnej hodnoty ľudskej dôstojnosti členov minoritných skupín spoločnosti a rovnako tak sú aj v priamom rozpore aj s ústavnej chránenou hodnotou rovnosti, ako aj z nej vyplývajúcej zásady zákazu diskriminácie na základe vymedzených chránených znakov, ako sú pohlavie, rasa, farba pleti, sexuálna orientácia, náboženské vyznanie apod.*“ (s. 100).

⁴² Rozsudek ESLP ze dne 2.10.2001, *Stankov a Ilinden proti Bulharsku*, stížnosti č. 29221/95 a 29225/95, bod 97. Podobně rozsudek ESLP ze dne 15.1.2009, *Radko a Paunkovski proti Bývalé jugoslávské republice Makedonie*, stížnost č. 74651/01, bod 76.

Určitě lze souhlasit s tím, že klíčovým důvodem omezení nenávistných projevů je ochrana důstojnosti těch, vůči nimž jsou namířeny, a to i pokud jsou neadresné. Naopak hodnota rovnosti nám do regulace svobody projevu vstupuje ve velmi specifické podobě, neboť jí mohou argumentovat obě strany sporu. Zatímco při omezení svobody projevu již odlišně zacházíme tím, že někoho státně mocensky omezíme a jiného nikoli, na straně druhé (při zvažování legitimního cíle omezení svobody projevu) chráníme hodnotu rovnosti pouze v abstraktní rovině, neboť s osobami, které jsou dotčeny určitým projevem, nikdo odlišně nezachází. Něco jiného je tedy podněcování k diskriminaci, kterou z pohledu antidiskriminačního práva již považujeme za diskriminaci, něco jiného je představa, že samotný projev názoru porušuje rovnost jednotlivců. Představa, že pouhým sdělením názoru se dopouštíme diskriminace, velmi rozšiřuje pojetí zákazu diskriminace. Pokud není při projevu nenávisti přítomen prvek autority (ať již státně-mocenské, tak soukromé, např. zaměstnavatel, ochranka při vstupu do restaurace), o diskriminaci nepůjde, neboť s nikým není odlišně zacházeno.⁴³ Samotný projev názoru tak nemůže být napaden např. antidiskriminační žalobou.

Při úvahách o politické korektnosti a obhajoby teze o „ústavně konformním jazyku“ autoři zmiňují případ nařízení D. Trumpa týkající se vstupu imigrantů na území USA (s. 152–155). Autoři ilustrují změnu rétoriky Trumpa od rizikových osob (muslimové), na riziková teritoria, otázka svobody projevu však nebude při vydávání jakýchkoli mocenských aktů ve hře. Dikce nařízení prezidenta není otázkou svobody projevu (stát nedisponuje základním právem na svobodu projevu), ale jen otázkou případného diskriminačního charakteru předpisu. I pokud autoři na s. 160 uvádějí, že „*v prvom rade ide o to, aby sa sám jazyk práva vedel ubrániť proti neslušnosti, čo sa mu darí vďaka vynucovaniu zákazu diskriminácie*“, jde právě a jen o otázku diskriminace, nikoli svobody projevu, o níž kniha pojednává. Autoři se místy při diskusi o tématu politické korektnosti přesouvají mezi projevy politiků na straně jedné, a vydáváním aktů ze strany orgánů veřejné moci, na straně druhé, což může pro samotné téma svobody projevu působit místy trochu nepřehledně.

Autoři na straně jedné téma politické korektnosti možná až příliš zužují jen na projevy veřejně činných osob či kandidátů na veřejné funkce (srov. dále), ačkoli by téma politické korektnosti v kontextu svobody projevu zasloužilo trochu širší záběr, naopak jej tematizují v souvislosti s akty státu (mocenské akty prezidenta), což však již naopak vybočuje z tématu knihy, resp. tématu svobody projevu. Pokud autoři hovoří o „jazyku práva“, přechází z oblasti základních práv jednotlivců do oblasti výkonu veřejné moci a zákazu diskriminace, jakkoli jde též o téma důležité. Jazyk právních předpisů však není otázkou svobody projevu a pojem politické korektnosti je zde autory užit ve značně odlišném významu, než jak je užíván v kontextu výkonu svobody projevu. Slušnost při vyjadřování je tedy právně něco jiného, než slušnost při výkonu moci.

⁴³ Srov. SADURSKI, Wojciech. *Freedom of Speech...*, s. 119–122. Podrobně pak BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010, s. 228–229.

6. Není projev jako projev

Drobnou poznámku si dovoluji učinit též k části knihy nazvané „*Není prejav ako prejav*“, v níž autoři zmiňují případ stíhání M. Kotleby za předání šeků sociálně slabým v hodnotě 1488 Euro. V použití číslovek 14 a 88 spatřovaly orgány činné v trestním řízení skrytou propagaci neonacismu. Autoři uvádějí, že „*pre podpisovanie zmlúv zvyčajne nie je rozhodujúce komunikovanie nejakého posolstva, ale vyvolanie špecifických právnych účinkov s úmyslom realizovať nejaký ekonomický záujem. To však neznamená, že za určitých okolností sa zmluvné transakcie nemôžu chápať aj ako prejavy v rámci slobody slova*“ (s. 23), čehož má být případ M. Kotleby důkazem. Zde však je nutno rozlišit zveřejnění částky právě v oné výši (M. Kotleba se fotil s velkým šekem), které bylo v médiích prezentováno (sdělení určitého významového poselství), na straně jedné, a samotnou darovací smlouvu či převod hotovosti (právní jednání), na straně druhé.

Samotné darování protiprávní není, převod hotovosti mohl nastat a darovací smlouva byla platná. To, co je z hlediska svobody projevu podstatné, není samotný transfer peněz (při převedení na jinou měnu jakákoli diskuse o extremistické symbolice postrádá smysl), ale pouze symbolické vyznění veřejně prezentované výše hodnoty daru v eurech. Pokud by byla realizací svobody projevu právě samotná darovací smlouva jakožto právní jednání, a zároveň bychom došli k závěru, že svobodu projevu je nutno omezit, pak bychom museli právně bránit samotnému transferu peněz (např. zneplatnění smlouvy). Situaci Kotlebových šeků je tak nutno odlišit např. od výdajových limitů na volební kampaně, které též bývají považovány za omezení svobody projevu při darování, resp. při transferu peněz (tj. nemožnost finančně podpořit určitý politický postoj v kampani⁴⁴), ale nikoli kvůli symbolickému vyznění konkrétní částky, ale právě pro transfer peněz samotný (lhostejno v jaké měně, lhostejno, zda se tím někdo chlubí veřejně apod).

7. K otázce samoregulace v oblasti svobody projevu aneb není protest jako protest

Autoři uvádějí, že „*podľa zaužívaného naratívu, ktorý šíria najmä extrémistické a populistické strany, je politická korektnosť symptómom degenerácie diskusie, pretože nám bráni pomenovávať veci pravými slovami a hľadať optimálne riešenia našich spoločenských problémov*“ (s. 143). Sami pak na příkladech R. Fica či D. Trumpa prezentují, že argument politické korektnosti užívají ti, co se chtějí chovat populisticky, neslušně či jinak nevhodně.

Autoři v průběhu své práce často onu soustavu argumentů ve prospěch sankcionování nenávisťných projevů vztahují jak na postih mocenský, tak na případné protesty veřejnosti, resp. to, co autoři označují za „spontánní společenskou regulaci“, resp. to, co je (již s ideologickým podtextem) označeno za „cancel culture“. Uvádějí pak příklady protiprávních

⁴⁴ V evropském kontextu srov. rozsudek ESLP ze dne 19.2.1998, *Bowman proti Spojenému království*, stížnost č. 24839/94, v americkém kontextu např. rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 25.6.2007, *Federal Election Commission v. Wisconsin Right to Life, Inc.*, 551 U.S. 449. K diskusi k problematice darování jako formě svobody projevu srov. BARENDT, Eric. *Freedom of Speech*. Toronto: Oxford University Press, 2007, s. 476–483 a FARBER, Daniel. *The First Amendment...*, s. 243–251.

aktivit slovenských popíračů holocaustu či rasistů a zároveň i příklady jednání, které sice protiprávní není, ale autoři považují onu „společenskou regulaci“ za legitimní v zájmu vynucování určité formy slušnosti či korektnosti, když kritizují konzervativní narativ „cancel culture“.

Zde mi však v knize opět chybí nějaká zřetelnější koncepční hranice pro rozlišení, kdy je argumentováno pro postih ze strany státu (tedy pro závěr, že mocenský zásah do svobody projevu je ospravedlnitelný), a kdy „jen“ pro zdůvodnění legitimacy občanského protestu. Struktura argumentace totiž nebude úplně shodná. Samotný závěr, že určitá forma názorové selekce u soukromých institucí je důkazem jejich řádného fungování (s. 165), opět není sporný. Je to však jen východisko pro úvahy o přípustné míře restrikce svobody projevu ze strany soukromé osoby.

Jedním z argumentů knihy je nárůst radikalizace v důsledku používání sociálních sítí. V tomto ohledu je nutno dát autorům za pravdu a téma nenávistných projevů, radikalizace a slovního extremismu se dostalo do popředí v posledních letech právě v důsledku aktivity jednotlivců na sociálních sítích, resp. na internetu obecně. Nejde jen o bezprecedentní technické možnosti umožňující publikovat cokoli a každému, ale též o problém nepotkávání se jednotlivých názorů díky vzniku izolovaných sociálních bublin, až paralelních společností, riziko „algoritmického šíření“ nepravd či „alternativních pravd“. Statistiky toho, čemu jsou ještě lidé ochotni věřit, zmíněné na s. 65 autory knihy, nejsou – bohužel – jen specifikem Slovenské republiky. Šíření konspiračních teorií počínaje platformou QAnon a konče např. odpůrci vakcinace, je bohužel jedním z nejvíce nebezpečných důsledků demokratizace svobody slova v prostředí internetu, tedy možnosti, že sdělit cokoli do veřejného prostoru může každý, přičemž o úspěchu jeho sdělení nerozhoduje racionální diskuse, ale prvoplánové emocionální vyznění ve spojení s počítačovými algoritmy. Tento aspekt autoři reflektují v knize velmi správně a podle mého soudu je otázka absolutní informační inflace spojená s působením sociálních sítí největší výzvou pro svobodu projevu v 21. století. Větším nebezpečím než samotné názory jednotlivců (byť nenávistné) je samotná možnost vzniku jejich podhoubí založeného právě na obtížně kontrolovatelném šíření nepravd, které mohou jednotlivce radikalizovat.

Ačkoli je recenzovaná kniha z velké části zaměřena právě na šíření nenávisti na sociálních sítích, o otázce specifík těchto fór (užívám plurál, neboť mluvit obecně o sociálních sítích či internetu jako jedné homogenní platformě nelze) příliš nepojednává, ačkoli pro míru a podobu regulace může být podoba fóra velmi podstatná, často klíčová, zejména pak, jde-li o téma rozebírané v kapitole 3 (Politická korektnost a cancel culture).

Sama teze, že „*verejné protesty proti prejavom vulgárnym či hrubým sú všetko praktiky, ktoré sú zlučiteľné s ústavnou ochranou slobody prejavu*“ (s. 7), se opět jeví jako nesporná, neboť veřejné protesty proti čemukoli, tím spíše proti jiným projevům, jsou samy o sobě součástí realizace politických práv, typicky právě jakožto forma svobody projevu. Bude však záležet na přesné podobě protestu. Pokud totiž určitý typ projevu neshledáme jako právně závadný, je ústavně chráněn. Je-li i přesto autor projevu, resp. nositel určitého názoru za vyjádření svého postoje omezován (např. pracovníprávně, v podobě různých omezení či zákazů na sociálních sítích, protestů při právu shromažďovacím apod.), musí se velmi citlivě vážit

právo na svobodu projevu těch, kteří protestují, na což mají jistě právo, jakož však i toho, vůči němuž je protestováno, neboť jeho právo na svobodu projevu je taktéž chráněno, nedosáhl-li jeho projev intenzity protiústavnosti. Veřejná moc má totiž povinnost nejen nezasahovat do výkonu svobody projevu, pokud shledá onen projev jako ústavně souladný, ale v určité míře nositelé těchto projevů chránit před třetími osobami.⁴⁵

Pokud se někdo projevuje sice legálně, ale z mého pohledu např. nevhodně, neslušně či nekorektně, mohu mu v tom bránit v situaci, kdy k projevu využívá mé fórum (např. mou facebookovou stránku, nebo diskusi na mém blogu). Důvodem pak ale není nějaká obecně sdílená „objektivizovaná“ představa slušného či korektního jednání, ale spíše možnost určit si vlastní pravidla a nastavit vlastní etické či jiné standardy chování na mém vlastním fóru, i kdyby byly tyto standardy vůči obecným standardům slušnosti např. příliš přepjaté, nebo naopak příliš rozvolněné. Limitovat někoho na veřejném (nikoli soukromém) fóru v situaci, kdy jeho projev není protiprávní, je však již poměrně komplikované. Např. při snaze umlčet legální projev či legální shromáždění třetími osobami by měla veřejná moc mluvčího chránit.

Pokud však autoři v rámci snahy o „kultivování veřejné debaty“ připouští určité formy restrikce, omezení či překážek, mohou se dostat na tenký led práva silnějšího, či práva hlasitějšího. Zde je pak nezbytné pracovat s koncepcí fóra, na němž se debata odehrává. Autoři se tohoto aspektu částečně dotýkají na s. 164–168, když hovoří o selekci projevů jako znaku fungování institucí a o pozitivní svobodě projevu, spíše však rozlišují (zcela správně) soukromé omezování versus omezování ze strany státu. Je však nutno rozlišovat nejen kým jsem omezen (státně mocenské versus soukromé omezení), ale také kde jsem omezen (soukromé fórum versus veřejné fórum). Ono soukromé omezení se může odehrát i ve veřejném prostoru, resp. na veřejném fóru a je to nutno vzít v potaz. Otázka eroze tradičních fór pro realizaci svobody projevu a vznik nových digitálních fór, o jejichž povahu se vedou právní bitvy (soukromé versus veřejné fórum),⁴⁶ je ostatně s fenoménem politické korektnosti i „cancel culture“ úzce spjata.

Zároveň je nutno přesněji rozlišit, o jakou podobu protestu či občanské regulace má vlastně jít. Autoři vymezují známý pojem „cancel culture“ např. jako „společenský odpor“ či „samoregulační mechanismus“ (s. 143), v rámci něj je však třeba podle mého soudu trochu více rozlišovat. Pouhé vyjádření nesouhlasu s jiným názorem je něco jiného než bránění jinému v přednesení přednášky na vysoké škole, či ukončení pracovního poměru pro jeho názory. Nejde pak již jen o nesouhlasný postoj, ale znemožnění jiné osobě ve výkonu jejích práv (ať již půjde o svobodu slova, svobodu umělecké tvorby, svobodu vědeckého bádání,

⁴⁵ K tomu srov. např. rozsudek ESLP ze dne 16.3.2000, *Özgür Gündem proti Turecku*, stížnost č. 23144/93, bod 43–46. K porušení svobody projevu ze strany zaměstnavatele srov. např. rozsudek ESLP ze dne 29.2.2000, *Fuentes Bobo proti Španělsku*, stížnost č. 39293/98.

⁴⁶ Srov. např. D'ANTONIO, Joseph. Whose Forum Is It Anyway: Individual Government Officials and Their Authority to Create Public Forums on Social Media. *Duke Law Journal*, 2019, roč. 69, č. 3, s. 701–734. Dostupné online na: <https://scholarship.law.duke.edu/dlj/vol69/iss3/4> či TELEGEN, Micah. You Can't Say That: Public Forum Doctrine and Viewpoint Discrimination in the Social Media Era. *University of Michigan Journal of Law Reform*, 2018, roč. 52, č. 1, s. 235–264. Dostupné online na: <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/umijlr52&id=243&collection=usjournals&index=>.

resp. akademickou svobodu). Je tedy rozdíl, zda nesouhlas projevíme v diskusi, nebo tím, že diskusi nepřipustíme.

Tyto roviny by možná stálo za to v knize zřetelněji koncepčně oddělit, neboť autoři často v rámci jedné věty hovoří o protestu na internetu a např. propuštění z práce (s. 15). Jde však o rovinu protiargumentace či verbálního protestu („counterspeech“),⁴⁷ na straně jedné, a rovinu právního či faktického jednání, které má pro jednotlivce nějaký konkrétní důsledek jdoucí nad rámec toho, že si vyslechne názor druhé strany (ukončení pracovního poměru, zablokování účtu na sociální síti, nevpuštění na přednášku, znemožnění shromáždění apod.). Jinak řečeno, je rozdíl mezi „protiargumentem“, na straně jedné, a „zrušením“ či „zablokováním“ autora, či zrušením jeho akce, na straně druhé. Ne, že by druhá z možností nebyla právně možná, jen je nutno při analýze samoregulačních společenských mechanismů obě formy jasně oddělit a právně pojmut jinak. Při pouhém protestu („counterspeech“) nebráním druhé straně ve výkonu ústavně zaručeného práva na svobodu projevu. Při „zrušení“ či „zablokování“ z důvodu postoje či názoru, který je ústavně chráněn, je již nutno vyvažovat kolidující ústavní práva obou stran a situace nemusí automaticky vyznít ve prospěch oné „občanské regulace“, jak by to mohlo po přečtení kapitoly 3 vypadat.

Kdo a jak se bude dožadovat na veřejném fóru práva na „zablokování“ projevu jiných osob může být navíc velmi pestré. Nemohu v této souvislosti nezmínit případ z roku 2018, kde se členové hnutí „Slušní lidé“ rozhodli v Brně přímo v divadle blokovat divadelní představení Naše násilí a vaše násilí (z jejich pohledu pohoršující a urážlivé). S výrokem „Neurážejte Ježíše Krista!“ vtrhli na pódium mezi diváky a herce a bránili dokončení inscenace. K násilí nedošlo a případ skončil udělením pokut za přestupky. Ilustruje však možnou temnou stránku snahy o občanský protest, či soukromé vynucování korektnosti či slušnosti, tedy představu možné soukromé regulace projevu, který někoho uráží či se mu nelíbí, ale zároveň není protiprávní. Že nešlo jen o představu pravicových extremistů, za které jsou „Slušní lidé“ považováni, svědčí později podaná žaloba kardinála D. Duky, byť neúspěšná.⁴⁸ Onu možnost „společenského odporu“ totiž bude nárokovat vícero stran „kulturní války“.

8. Politická korektnost a „ústavně konformní jazyk“

Autoři pojem politické korektnosti, jak již bylo shora zmíněno, zužují na oblast politických procesů, resp. projevů politických představitelů a kandidátů na veřejné funkce (s. 147). Zúžení diskuse o politické korektnosti jen na politiky či kandidáty zcela nekoresponduje s tím, jak je tento pojem užívám a diskutován (popř. kritizován) globálně. Ostatně sami autoři správně zdůrazňují roli těch, kteří mají ve společnosti vyšší odpovědnost a hovoří o slušném jazyku též u učitelů, farářů, novinářů apod. (s. 148), čímž otázku dosahu konceptu politické korektnosti trochu rozšiřují. Autoři uvádějí, že „požadavku na politicky korektný jazyk koncipujeme v prvom rade ako morálny princíp (s presahmi do práva), ktorý nám

⁴⁷ Argument „counterspeech“ je jedním z důležitých argumentů zastánců teorie volného trhu myšlenek (resp. argumentu pravdy v pojetí J. S. Milla – srov. výše) s tím, že reakcí na nevhodný projev má být opět projev, nikoli zákaz.

⁴⁸ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 28.4.2021, sp. zn. 25 Cdo 1081/2020.

hovorí, prečo je morálne správne, ak od určitých osôb vyžadujeme, aby používali určité spôsoby hovorenia a zároveň prečo je morálne správne, ak odoprieme priazeň niekomu, kto sa týmto spôsobom prieči“ (s. 148).

Opět asi není nutno polemizovat s tím, že chovat se slušně je morálně správné, ale smysl má diskutovat o tom, co přesně má být oním „politicky korektním jazykem“ a na jakém fóru a kým lze vynucovat jaká pravidla. Ostatně právě proto, že je politická korektnost hájena jako snaha o pouhou slušnost, začíná být kritika formulována na pozadí pojmů jako „hyperkorektnost“ či „přecitlivělost“ apod. Jinými slovy každý pod nálepkou „politické korektnosti“ vidí něco jiného (pouhá slušnost versus přehnaná slušnost), proto při diskusích o limitech svobody projevu v právních textech asi nemá smysl se přít o přesný význam pojmu „politické korektnosti“ či o jeho užitečnost (každý si pod tím představí něco trochu jiného), ale spíše o právní uchopení onoho soukromého vynucování slušnosti (kdy je ještě legitimní někomu ukončit pracovní poměr, zablokovat profil na sociální síti, znemožnit přednášku apod.).

Spor tedy není o samu podstatu tématu (možnost soukromé regulace v zájmu slušnosti), tak jak o něm mluví autoři (pokud nebylo cílem přesvědčovat o potřebě slušnosti Trumpa či Fica, natožpak Kotlebu či jiné protagonisty autory zmíněných příkladů, těm však zřejmě kniha určena není), ale o to, kdy je vynucování slušnosti ještě právně souladné, a kdy již půjde o reakci přehnanou a pro veřejný prostor škodlivou.

Pokud autoři používají pro politickou korektnost pojem „ústavně konformní jazyk“ vyvolávají navíc otázku, zda vůbec může být projev, který není veřejnou mocí omezen jako protiprávní (ale může být dle autorů pouze „ostrakizován“ soukromě), zároveň „ústavně nekonformní“. Realizují-li někdo své ústavně zaručené právo (na svobodu projevu) v ústavních mezích, nejedná ústavně konformně? Jistě jsou situace, kdy může v horizontálním střetu převážit jiné právo (např. právo zaměstnavatele, právo univerzity apod.), ale je pak vhodné téma takto pojmut a analyzovat.

Případů, kdy se hovořilo v souvislosti s „politickou korektností“ o rizicích pro svobodu projevu, svobodu vědeckého bádání či svobodu umělecké tvorby, byla celá řada, a prezentace problému na projevech několika politiků, resp. zúžení tématu na projevy politických představitelů, podle mého soudu zcela nevystihuje problém v jeho šíři. Je jistě právem autorů, jaké argumentační pole si vymezí, tudíž nejde z mé strany o výtku, ale spíše o určité doplnění.

Alespoň pro ilustraci zmíním pár mediálně známých případů. O tom, jak a pro koho může být určité označení či vyobrazení citlivé (v důsledku neslušné, či nekorektní) a jak může ona společenská regulace či ostrakizace také vypadat, svědčí např. případ pálení knih v Kanadě v roce 2019, který oficiálně organizovala Školní katolická rada Providence sdružující 30 škol v jihozápadním Ontariu. Vyřazeno z knihoven bylo cca 5 tisíc knih, románů, povídek, komiksů i encyklopedií a zorganizován byl obřad „očistění plamenem“, při kterém bylo

spáleno asi 30 knih. Jako problematické byly shledány např. komiksy s Asterixem, Tintinem či Pocahontas.⁴⁹

Podobně probíhala diskuse o tom, zda mají být přepisována klasická díla literatury s použitím nového méně problematického jazyka, konkrétně např. nahrazení slova „negr“ (nigger) slovem „otrok“ (slave) v klasickém díle Marka Twaina Dobrodružství Huckleberryho Finna.⁵⁰ Jistě je rozdíl, pokud slovo „negr“ (v americkém kontextu již jen N-word) někdo použije v současné době, např. při oslovení jiné osoby či při zmínce o černošském obyvatelstvu, nebo pokud jde o součást historického díla, které bylo takto jeho autorem napsáno s určitým uměleckým úmyslem a v určitém dobovém kontextu. Zde pak přehnaná opatrnost či citlivost škodí věci, neboť Twain prostě v určitých kontextech slovo „otrok“ nepoužil, a nelze se zpětně tvářit, že tomu tak bylo. Naopak má smysl při výuce vysvětlit žákům a studentům dobový kontext, dnešní vnímání uvedených pojmů a o věci diskutovat. Přepisování historie v zájmu citlivého přístupu, slušnosti či korektnosti může problémy spíše vyvolávat než řešit, neboť na pálení či přepisování knih jsou některé společnosti, zejména ty, které tyto praktiky zažily v dobách nepoměrně těžších, dosti citlivé. Více citlivé než na výrazy, či vyobrazení, jež jsou z dnešního pohledu urážlivé, nevhodné, vulgární či stereotypizující, ať již jde o knihu, ilustraci či komiks apod. Pokud historii vymažeme, přepíšeme, či některá díla „zrušíme“, nikoli podrobíme diskusi a rozboru, pak s vaničkou vyléváme i dítě, namísto kritického myšlení budeme pěstovat v lidech kulturu vytěšňování, vyhýbání se (jakýmkoli kontroverzím), zapomínání či alibismu.

Na některých univerzitách v zahraničí byla a je zaváděna politika bezpečného prostoru („safe space“), jejímž cílem je vytvořit prostředí, ve kterém by studenti nebyli konfrontováni s názory či postoji, které by se jich mohly dotknout, resp. by mohly být vůči nim necitlivé. Praxe však občas ukazuje, že snaha o korektní prostředí univerzit může svobodu projevu omezit více, než je pro univerzitní prostředí zdravo. Například na základě zjištění britského parlamentního výboru pro lidská práva (JCHR) z roku 2018 vedla praxe „safe space“ na britských univerzitách k utlumení i legitimní veřejné debaty a k marginalizaci menšinových názorů. Politika bezpečného prostoru měla původně zajistit, aby se menšinové nebo zranitelné skupiny jednotlivců cítily bezpečně, ovšem podle zprávy dochází též k jejímu využívání jedněmi, aby zabránili svobodnému projevu jiných, s jejichž názory nesouhlasí. Výbor též uvedl, že studentské spolky sice mají právo protestovat, ale neměly by se snažit zastavit akce pořádané jinými studentskými spolky. Z pohledu autory knihy tematizovaných soukromých restrikcí či protestů, je zajímavé doporučení komise spočívající v tom, že skupiny nebo jednotlivci zastávající nepopulární názory, které jsou nicméně v souladu se

⁴⁹ Srov. např. V Kanadě se začalo s pálením zakázaných knih. Na hranici skončil i Asterix a Tintin. *Echo24.cz*, publikováno dne 8.9.2021. Dostupné online na: <https://echo24.cz/a/S7gm2/v-kanade-se-zacalo-s-palenim-zakazanych-knih-na-hranici-skoncil-i-asterix-a-tintin>

⁵⁰ Srov. např. MESSENT, Peter. Censoring Mark Twain's 'n-words' is unacceptable. *The Guardian*, publikováno dne 5.1.2011. Dostupné online na: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2011/jan/05/censoring-mark-twain-n-word-unacceptable> či SLOANE, David. The N-Word in Adventures of Huckleberry Finn Reconsidered. *The Mark Twain Annual*, 2014, roč. 12, č. 1, s. 70–82.

zákonem, by neměly být umlčovány či rušeny nebo podrobovány dodatečné kontrole ze strany studentských svazů nebo univerzit.⁵¹

Jakkoli nešlo o jev masový a byl spojený jen s určitým typem témat (typicky transsexualita, či izraelsko-palestinský konflikt), nelze problém „soukromé cenzury“ (která však může vést na určitých fórech pouze k právu silnějšího, resp. hlasitějšího) zcela pominout argumentem, že „cancel culture“ je pouze konzervativní narativ skrytých rasistů, neonacistů, populistů či jednotlivců, jejichž cílem je primárně urážet příslušníky menšin, jakkoli to tak z velké části jistě být může a příklady uváděné autory v knize to dokládají.

Uplatňování společenské regulace či občanského protestu právě na akademické půdě je navíc poměrně specifické, neboť se tím dostáváme na tenký led zužování relevantních fór pro otevřenou diskusi. Kde jinde ještě vést co nejotevřenější debatu právě o kontroverzních tématech, popř. též s kontroverzními lidmi, než právě v rámci institucí poskytujících nejvyšší možný stupeň vzdělání a kde lze tak očekávat určitý stupeň intelektuální a hodnotové připravenosti posluchačů, jakož i potřebnou (a v dnešní době zcela nezbytnou) míru kritického myšlení.⁵²

9. K postihu blasfemie a ochraně pocitů věřících

Autoři ve třetí kapitole pojednávají mj. o ochraně citlivosti věřících. Z hlediska systematiky práce není zcela jasné, proč podrobně analyzovaný případ E. S. proti Rakousku⁵³ týkající se trestního postihu za hanobení náboženství, zmiňují až zde, neboť kapitola 3 má pojednávat právě o oné občanské regulaci projevů necitlivých či nekorektních, nikoli již o projevech státní mocí regulovaných (protiprávních).

Pokud jde o samotný postih projevů blasfemie, autoři relativizují stanovisko J. Waldrona,⁵⁴ že je nutno rozlišovat mezi útokem na abstraktní náboženské učení a útokem na osoby věřících a považují daný rozdíl existující pouze v teorii, nikoli v praxi. Dodávají: „*V praxi sa totiž nenávisť šíri aj pomocou výsmechu či znevažovania myšlienok, predstáv a symbolov, ktoré sú pre obeť útoku osobitne dôležité*“ (s. 159). Autoři tak připouští klasifikaci blasfemických projevů jako nenávistných (např. karikatury Mohameda v určitých kontextech) a uznávají, že jde o tezi kontroverzní. Jakkoli akceptují argumentaci autorů, považují principiální odlišení útoku na jednotlivce, na straně jedné, a na principy, ikony, svaté knihy, či náboženská

⁵¹ Srov. WEALE, Sally. Safe spaces used to inhibit free speech on campuses, inquiry finds. *The Guardian*, publikováno dne 27.3.2018. Dostupné online na: <https://www.theguardian.com/education/2018/mar/27/safe-spaces-used-to-inhibit-free-speech-on-campus-inquiry-finds>.

⁵² Srov. např. rozhovor s někdejšími rektorem Univerzity Palackého v Olomouci J. Millerem, který zdůvodňuje pozvání kanadského konzervativního profesora J. Petersona na olomouckou univerzitu poté, co byl Petersonovi zrušen již domluvený pobyt na univerzitě v Cambridge. Důvodem zrušení byly studentské protesty reagující na fotografii, na níž byl Peterson vyobrazen s fanouškem oblečeným v triku „Jsem hrdý islamofob“. HORKÝ, Petr. Když v Olomouci přednášel Chomsky, proč by nemohl Peterson? S rektorem Univerzity Palackého Jaroslavem Millerem o pozvání kontroverzního psychologa. *Respekt*, 24. 4. 2019, Dostupné online na: <https://www.respekt.cz/spolecnost/kdyz-v-olomouci-prednasel-chomsky-proc-by-nemohl-peterson>.

⁵³ Rozhodnutí ESLP ze dne 25.10.2018, *E. S. proti Rakousku*, stížnost č. 38450/12.

⁵⁴ WALDRON, Jeremy. *The Harm in Hate Speech...*, s. 121–123.

dogmata, na straně druhé, za velmi důležité a nosné. Postih rouhání do právního řádu demokratických právních států nepatří. ESLP je však v této otázce velmi zdrženlivý a vůči ochraně svobody projevu značně deferenční,⁵⁵ což se týká i autory podrobněji zmíněného případu E. S. proti Rakousku, v němž ESLP akceptoval trestní postih stěžovatelky za hanobení náboženské věrouky, které bylo způsobilé vyvolat důvodné rozhořčení u muslimů. Autorka nazvala Mohameda pedofilem, resp. tím, „který to rád dělal s dětmi“. Závěr ESLP, který je autory souhlasně přijímán, však extrémně zužuje pole pro politický projev (byť expresivní a pro někoho necitlivý), který se týká náboženských otázek. Vzhledem k tomu, že šlo o vyjádření reagující na fakt, že Mohamed měl šestiletou manželku, s níž měl sex v jejích devíti letech (což není v islámu teze sporá), šlo sice jistě o expresivní hodnocení, které se může věřících dotknout, ale nebylo zároveň postaveno „na vodě“ jako samoúčelná urážka, pokud budeme projev hodnotit z pohledu existence faktického základu expresivní kritiky, jak se o to pokoušel ESLP. Mám obavu, že rozhodnutí E. S. proti Rakousku pokračuje v poměrně neblahém trendu, kdy ESLP zaujímá příliš zdrženlivý a alibistický postoj k projevům, které se týkají náboženských otázek⁵⁶ pouze z obavy, že se projev může někoho dotknout, resp. zasáhnout „cítění věřících“.⁵⁷

Hrozí totiž riziko sterilního veřejného prostoru, kdy se partikulární tabu jednotlivých náboženství (např. též otázka zobrazování proroka v islámu) stanou tabu univerzálními. Je však nutno si vybrat, zda chceme svobodu pojímat jako stát demokratický, či teokratický (při troše nadsázky), zda se „pravda“ (resp. tabu či nedotknutelnost) existující v rámci partikulárního normativního systému (náboženského), má stát pravdou (resp. tabu či nedotknutelností) univerzální.⁵⁸ Náboženské tabu a náboženský sentiment je hodnotou partikulární (na rozdíl od důstojnosti věřících jakožto lidských bytostí), právo se vyjádřit, hodnotit a kritizovat hodnotou univerzální. Připomeňme slova J. Přibáně, že „je však třeba trvat na tom, že tyto hranice [svobody projevu – pozn. MB] se nesmějí krýt s hranicí vkusu a že ve svobodné společnosti nemá žádná kultura nebo náboženství mít právo na ochranu před zesměšňováním. Svobodná společnost se pozná podle toho, že si v ní vždy mohu udělat vlastní názor na to, co považuji za vkusné, a že mi v ní zákon nediktuje, co je pro mě a můj život dobré“.⁵⁹

⁵⁵ Srov. rozhodnutí ESLP ze dne 20.9.1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, stížnost č. 13470/87. rozhodnutí ESLP ze dne 25.11.1996, *Wingrove proti Spojenému království*, stížnost č. 17419/90. či rozhodnutí ESLP ze dne 13.9.2005, *I. A. proti Turecku*, stížnost č. 42571/98.

⁵⁶ K argumentaci pro potřebu ústavně chránit projevy blasfemie jakožto politického projevu srov. BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu ...*, s. 316–324.

⁵⁷ Na pozadí případu E. S. proti Rakousku přesvědčivě kritizuje praxi ESLP např. HAUKSDÓTTIR, Eva. Restricting Freedom of Expression for Religious Peace: On the ECHR's Approach to Blasphemy. *European Convention on Human Rights Law Review*, 2021, roč. 2, č. 1, s. 75–118.

⁵⁸ Podrobně k představě nezpochybnitelných pravd a možné kolize se svobodnou politickou diskusí srov. též BARENDT, Eric. *Free Speech and Religion: Secular and Religious Perspectives on Truth*, In SAJÓ, András (ed.) *Censorial Sensitivities: Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Utrecht: Eleven International Publishing, 2007, s. 23–40 či HAARSCHER, Guy. *Free Speech, Religion, and Right to Caricature*, In SAJÓ, András (ed.) *Censorial Sensitivities...*, s. 309–328.

⁵⁹ PŘIBÁŇ, Jiří. *Islamistický teror a jiné hrozby. Lidové noviny*, publikováno dne 25.1.2015. Dostupné online na: http://ceskapozice.lidovky.cz/jiri-priban-islamisticky-teror-a-jine-hrozby-fnc-/forum.aspx?c=A150120_224520_pozice-forum_kasa.

Nelze též srovnávat karikatury židů v nacistických časopisech ve 30. letech 20. století, o kterých hovoří autoři (s. 159) s karikaturami náboženských postav, neboť v prvním případě byly cílem zesměšňování lidské bytosti na základě jejich víry a původu (tj. to o čem hovoří autoři jako znejistění v postavení plnoprávného člena společnosti). Vymezování se vůči náboženským „pravdám“, prorokům, svatým knihám, symbolům apod. není totéž, jako útočit na jednotlivce. Rozlišení, které zmiňuje Waldron, a které autoři relativizují, je dle mého soudu nejen správné, ale pro demokratický právní stát též nesmírně důležité. Autoři uvádějí, že „*v praxi sa totiž nenávisť šíri aj pomocou výsmechu či znevažovania myšlienok, predstáv a symbolov, ktoré sú pre obeť útoku osobitne důležité*“ (s. 159). To jistě ano, ale nerozšíříme tím právní postih až příliš, když budeme jako protiprávní vnímat též útok na myšlenky, představy či symboly? Co jiného je vlastně podstata svobody projevu? Jak oddělíme představy, myšlenky či symboly důležité od nedůležitých, či náboženské od jiných, např. politických? Ostatně některé radikální náboženské směry odmítají oddělení víry od politična, či odlišení normativních systémů práva a náboženství. Diskuse o vlivu náboženství na politické procesy, o projevech náboženství ve veřejném prostoru atd. je politickou diskusí par excellence. Hranice oddělující náboženské přesvědčení a politické přesvědčení není vždy zcela zřejmá, a to mimo jiné proto, že náboženství bývá využíváno i zneužíváno k politickým účelům.⁶⁰ Rozšíření konceptu nenávisťných projevů též na projevy blasfemické považují za jeden z případů vstupu již na hranu onoho kluzkého svahu.

Závěr

Navzdory některým shora formulovaným polemickým úvahám či doplněním učiněným primárně z pohledu ústavněprávního, považují knihu M. Káčera a P. Šajmoviče za zdařilou. Oceňuji, že zkoumá téma svobody projevu z právně teoretických, resp. právně filosofických pozic, neboť určitý myšlenkový „background“ tohoto typu při řešení sporů týkajících se ústavních institutů či jednotlivých základních práv v praxi často chybí. Soudy jsou pak odkázány na sice propracované metodologické testy, ale často mohou zůstat na pochybách, jaké hodnotové argumenty proti sobě vůbec postavit a jaké „proměnné“ do uvedených formalizovaných testů vůbec dosazovat. Uvedené typy prací, které se snaží odhalovat hodnotovou podstatu a filosofickou základnu jednotlivých základních práv, ale též důvodů, pro které je možné je omezit, tedy hodnotovou podstatu zájmů, které s výkonem jednotlivých práv mohou kolidovat, jsou tak pro ústavně právní myšlení velmi užitečné.

Při limitaci většiny základních práv je totiž vždy před samotným uplatněním metodologie soudního přezkumu vždy patrná hodnotově filosofická úvaha, která však často předurčuje výsledek sporu významněji, než formálně použitá metodologie přezkumu či technika argumentace (ať již je to převažující princip proporcionality jako dnes již globální fenomén,⁶¹

⁶⁰ Srov. LESTER, Anthony. *Free Speech and Religion – The Eternal Conflict in the Age of Selective Modernization*. In SAJÓ, András (ed.). *Censorial Sensitivities...*, s. 163.

⁶¹ K tématu srov. z českých autorů ČERVÍNEK, Zdeněk. *Metoda proporcionality v praxi Ústavního soudu*. Praha: Leges, 2021 či ONDŘEJEK, Pavel. *Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod*. Praha: Leges, 2012.

či americký přístup kategorizace a víceúrovňové ochrany uplatňovaný mj. právě u svobody projevu⁶²).

Navzdory tomu, že řada otázek, o kterých autoři pojednávají, byla již zpracována a diskutována, není cílem komentované knihy hlásat samozřejmosti, ale hledat a prezentovat určité meta-argumenty rámuující diskusi o svobodě projevu ve vztahu k nenávisným projevům použitelné v různých jurisdikcích bez ohledu na zákonnou či ústavní úpravu. V tomto ohledu je cíl práce ambiciózní a autoři se s ním vypořádali se ctí. Oceňuji, že se autoři snažili vždy určitý dílčí závěr v knize též zvýraznit a usnadnit tak čtenáři orientaci v základních tezích.

Oblast regulace slov (ať již reálných či symbolických) je velmi specifická a souvisí nejen s tím, co přesně jednotlivci v rámci komunikace sdělují, ale též s tím, jak to ostatní vnímají a chápou, přičemž jedno a totéž slovo a gesto může v různých společenstvích či kulturách být vnímáno značně odlišně. Limitovat tudíž např. jednání proti životu, zdraví, majetku či svobodě (vražda, ublížení na zdraví, krádež, loupež atd.) je pro veřejnou moc nepoměrně jednodušší, než limitovat formy komunikace, které mohou působit újmu pouze svým symbolickým vyzněním.

Jakkoli lze extrémny v diskusi omezovat (např. právě nenávisné projevy), považuji za důležité koncepčně odlišovat situace, kdy regulujeme šíření nepravd a kdy šíření názorů (subjektivních postojů a hodnocení). Cíl ochrany určitých skupin osob před znejistěním jejich pozic jako plnoprávných členů společnosti je stále stejný, ať již bude mít nenávisný projev jakoukoli podobu. Hodnota svobody projevu stojící v kontrapozici vůči tomuto cíli je však odlišná. Nepravdivá informace je v podstatě bezcenná, názor je naopak v určité míře cenný vždy už jen proto, že jde o názor či postoj člena společnosti, který na něj má právo jako kdokoli jiný (rovnost v možnosti vyjádřit svůj názor), byť půjde o postoj hloupý, škodlivý či nebezpečný. Hodnota však není v obsahu, ale v představě, že svobodu myšlení máme všichni, a to absolutní (čl. 15 odst. 1 Listiny), z čehož by měla plynout opět možnost každého myšlenku sdělit nahlas (čl. 17 Listiny). V extrémních situacích má sice existovat možnost omezení (např. schvalování genocidy, hlásání méněcennosti některých ras), ovšem je nutno restriktce projevu názoru rezervovat opravdu pro krajní případy, a vždy je aplikovat též s ohledem na společenský kontext (vyspělost a stabilita demokracie, občanské společnosti apod.). V určitých společnostech totiž mohou extrémní názory padnout na „úrodnou půdu“ a mohou se šířit podobně jako virus (zvláště je-li imunitní systém oné společnosti slabý), v jiných skončí bez jakékoli pozitivní odezvy a naopak jejich občasný výskyt vyvolá nesouhlasné reakce a tím posílí imunitu společnosti podobně jako vakcinace proti viru, čímž systém naopak stabilizuje.

Koncept občanské samoregulace svobody projevu (nechci záměrně užít pojem „cancel culture“ pro jeho určité ideologické vyznění) je namísto kritizovat zejména tehdy, když ve veřejném prostoru začne být obhajoba svobody projevu ztotožňována s obhajobou názorů, které v otevřené diskusi mají zaznívat. Tedy začne-li hrozit, že už nebudeme „rušit“ jen ty,

⁶² Srov. blíže BARTOŇ, Michal. *Obsahově neutrální versus obsahově zaměřená regulace... . K problematice formulování základních práv jako systému pravidel, resp. výjimek z nich v české literatuře* podrobně srov. MADEJ, Martin. *Meze základních práv a svobod v České republice*. Praha: Leges, 2018.

kteří mají krajní či hloupé názory, ale i ty, kteří budou tvrdit, že tyto názory (byť špatné) mohou zaznít. Podobně obhajoba možnosti vysmívat se tomu, co je pro jiné posvátné a nedotknutelné, neznamená ztotožnění se s každým jednotlivým výsměchem. Zde se totiž nachází ono riziko kluzkého svazu přehnané opatrnosti a podvědomé autocenzury („rád bych si názor daného člověka vyslechl, ale když se zastanu jeho práva promluvit, bude to působit, že jej podporuji v jeho postoji“).

Společným cílem však má být zachování hranice otevřeného veřejného prostoru, v němž každý musí tu a tam něco zkousnout či symbolicky „sčytat“ (nikoli fyzicky), abychom onen otevřený veřejný prostor udrželi. Projevování názorů či postojů je každodenní realitou pro každého z nás, jde o extrémně komplexní fenomén a na rozdíl od omezení jiných lidských aktivit (omezení rychlosti jízdy, zákazu vstupu do obydlí, zákazu působit jinému bolest či újmu na majetku) je omezování projevu názorů či postojů jen pro jejich obsah velmi obtížně předem definovatelné a uchopitelné.

Princip rovnosti v důstojnosti však velí, aby to všichni „sčytávali“ pokud možno rovnoměrně (otázka distribuce možné újmy), a aby to symbolicky nebolelo příliš (otázka intenzity možné újmy). Zároveň však nelze vytvořit ideální svět v podobě „safe space“, v němž každému zaručíme, že se jej žádný postoj, názor, satira či kritika nedotkne. Aby svoboda projevu měla vůbec smysl, musí tu a tam každého z nás trochu „bolet“. A každý musí trochu této „bolesti“ snést jako společnou daň za to, abychom otevřený veřejný prostor uhájili. Každý jej totiž může někdy naléhavě potřebovat. Řečeno s G. Orwellem, smyslem svobody projevu je říkat to, co ostatní nechtějí slyšet. O to cennější je další příspěvek do debaty o hranicích svobody projevu v podobě knihy M. Káčera a P. Šajmoviče.